

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Економічний аналіз»
для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем
«бакалавр» денної та заочної форм навчання
спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та
страхування»
Частина 1

2019

Конспект лекцій з дисципліни дисципліни «Економічний аналіз» для здобувачів вищої освіти за освітнім ступенем «бакалавр» денної та заочної форм навчання спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» /Укладач: С.В.Шарова, - Запоріжжя: Національний університет «Запорізька політехніка», 2019. Ч.1.– 88 с.

Укладач: к.е.н, доцент С.В.Шарова

Рецензенти: перший проректор, д.е.н., професор
В.Г.Прушківський

Відповідальний за випуск: к.е.н, доцент С.В.Шарова

Затверджено
на засіданні кафедри
«Фінанси, банківська справа та страхування»
Протокол № 1 від 27.08.2019р.

Затверджено
На засіданні
вченої ради ФЕУ
Протокол № 22 від 25.09.2019 р.

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	6
Тема 1. Організація економічного аналізу на підприємстві	7
1.1. Економічний аналіз як наука, його зміст та завдання.	7
1.2. Предмет, об'єкт та методи економічного аналізу.	11
1.3. Види економічного аналізу.	14
1.4. Організація аналітичної роботи на підприємстві.	17
1.5. Організація аналітичної роботи на підприємстві в умовах застосування комп'ютерних технологій.	20
Тема 2. Інформаційна база економічного аналізу	26
2.1. Інформаційне забезпечення аналітичних досліджень.	26
2.2. Джерела економічного аналізу.	28
2.3. Користувачі аналітичної інформації.	30
Тема 3. Аналіз доходів і витрат підприємства	31
3.1. Аналіз реалізації продукції підприємства.	31
3.2. Зміст, завдання та об'єкти аналізу собівартості продукції.	35
3.3. Аналіз витрат на одну гривню обсягу промислової продукції.	38
3.4. Аналіз витрат на виробництво за елементами та статтями.	40
3.5. Аналіз матеріальних затрат.	44
3.6. Аналіз витрат на оплату праці.	47
3.7. Аналіз загальновиробничих витрат.	48
3.8. Аналіз інших доходів і витрат.	50
Тема 4. Аналіз рентабельності продукції	52
Тема 5. Аналіз рентабельності підприємства	59
Тема 6. Аналіз активів підприємства	63
6.1. Роль і значення аналізу активів підприємства.	63
6.2. Аналіз довгострокових активів.	64
6.3. Аналіз короткострокових активів.	72
Тема 7. Аналіз власного капіталу	78
7.1. Значення, завдання й інформаційне забезпечення аналізу власного капіталу.	78
7.2. Аналіз джерел формування власного капіталу і його структури.	79

7.3. Факторний аналіз темпів зростання власного капіталу підприємства.	86
Тема 8. Аналіз оборотності оборотних коштів	88
8.1. Сутність, склад і структура оборотних коштів підприємства.	88
8.2. Аналіз оборотності оборотних коштів.	91
Тема 9. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності	100
9.1. Аналіз зовнішнього ринку підприємства.	100
9.2. Джерела інформації та основні завдання аналізу зовнішньоекономічної діяльності.	103
9.3. Оцінка основних показників діяльності підприємства.	104
9.4. Аналіз поточних результатів зовнішньоекономічної діяльності.	106
9.5. Оцінка ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємства.	107
Тема 10. Аналіз інвестиційної діяльності підприємства	108
10.1. Зміст і завдання інвестиційної діяльності.	108
10.2. Аналіз обсягів інвестиційної діяльності.	113
10.3. Оцінка ефективності капіталовкладень.	118
Тема 11. Аналіз фінансових результатів підприємства	119
11.1. Зміст, завдання і джерела аналізу фінансових результатів підприємства.	119
11.2. Аналіз фінансових результатів від реалізації продукції, робіт і послуг.	122
11.3. Аналіз складу і динаміки прибутку підприємства.	124
11.4. Аналіз чистого прибутку.	126
11.5. Аналіз резервів збільшення валового прибутку від реалізації продукції.	128
Тема 12. Аналіз фінансового стану підприємства	129
12.1. Роль, значення та завдання аналізу фінансового стану підприємства.	130
12.2. Загальна оцінка фінансового стану підприємства.	132
12.3. Аналіз порівняльного аналітичного балансу.	135
12.4. Платоспроможність підприємства і ліквідність його активів.	139
12.5. Аналіз фінансової стійкості підприємства.	146
12.6. Аналіз дебіторської і кредиторської заборгованості.	153

Тема 13. Узагальнення результатів діяльності господарської діяльності	158
<i>13.1. Заключний етап аналітичної роботи на підприємстві.</i>	158
<i>13.2. Аналіз виробничо-господарської діяльності підприємства.</i>	161
Література	168

Передмова

Розв'язання сучасних проблем розвитку України справедливо пов'язується із умовами ринкової економіки. Забезпечення ефективного функціонування підприємств потребує економічно грамотного управління їхньою діяльністю, яке багато в чому визначається умінням її аналізувати. Підвищення ефективності виробництва, пошук та використання резервів — актуальні завдання сьогодення.

Аналіз господарської діяльності — це наукова база прийняття управлінських рішень в бізнесі. Аналіз дозволяє оцінити діяльність суб'єктів господарювання, виявити та обчислити величини невикористаних резервів, сприяє поліпшенню управління підприємством, зміцненню його становища на ринку і подальшому зростанню ефективності виробничої діяльності.

Проведення аналізу фінансово-господарської діяльності сприяє раціональному здійсненню структурної та інвестиційної політики, розвитку конкурентоспроможного ринкового середовища.

Метою вивчення предмету «Економічний аналіз» є набуття теоретичних і практичних знань щодо організації та методики проведення аналізу діяльності підприємств усіх форм власності.

Завданням дисципліни є оволодіння сучасними прийомами економічного аналізу; набуття вмінь і навичок визначення резервів підвищення ефективності виробництва.

Предметом вивчення дисципліни «Економічний аналіз» є результати діяльності суб'єктів господарювання.

Конспект лекцій містить основні теми з організації і методики економічного аналізу, які передбачені навчальним планом та програмою.

ТЕМА 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

- 1.1. Економічний аналіз як наука, його зміст та завдання.*
- 1.2. Предмет, об'єкт та методи економічного аналізу.*
- 1.3. Види економічного аналізу.*
- 1.4. Організація аналітичної роботи на підприємстві.*
- 1.5. Організація аналітичної роботи на підприємстві в умовах застосування комп'ютерних технологій.*

1.1 Економічний аналіз як наука, його зміст та завдання.

В умовах ринку кожен з його учасників повинен вміло користуватися аналітичними методами та прийомами аналізу, оскільки прийняття будь-якого оптимального рішення передуює аналітичне дослідження економічних явищ, процесів, вивчення фінансового стану суб'єктів господарювання.

Аналіз в широкому розумінні означає пізнавальну процедуру уявного розчленування об'єкта або явища на складові з метою їх вивчення, з'ясування зв'язків між ними. Зворотним до аналізу є синтез (з'єднання окремих частин і елементів в єдине ціле), з яким аналіз досить часто поєднується в практичній та пізнавальній діяльності.

Аналіз і синтез взаємопов'язані та взаємозумовлені й у своїй єдності забезпечують наукове вивчення явищ у багатосторонньому діалектичному зв'язку.

Перехід від аналізу фактів до синтезу здійснюється за допомогою індукції (спосіб переходу від знання окремих фактів до знання загального, від вивчення причин до результатів) та дедукції (спосіб дослідження від загального до часткового, від результатів до причин).

Аналіз і синтез, індукція і дедукція як загальні способи пізнання становлять базис економічного аналізу.

Економічний аналіз, як один із різновидів аналізу взагалі, являє собою сукупність послідовних аналітичних процедур, які мають на меті одержання заключень, висновків та рекомендацій щодо прийняття оптимальних рішень стосовно досліджуваного економічного об'єкта чи явища.

Зміст економічного аналізу складається з визначення конкретного завдання дослідження певних процесів або явищ господарсько-фінансової діяльності підприємства; комплексної їх оцінки у взаємозв'язку, взаємозалежності; дослідження причин та наслідків цих зв'язків; обчислення величини впливу чинників на кінцевий результатний показник; вивчення пріоритетних напрямів розвитку; оцінки обґрунтованості і дієвості механізму реалізації управлінських рішень.

Економічний аналіз як наука — це система спеціальних знань, що шляхом розчленування цілого на складові і виділення окремих сторін, властивостей, зв'язків, спрямована на дослідження економічних явищ та процесів у їх взаємозв'язку і взаємозумовленості, яка формується під впливом об'єктивних економічних законів з науковим обґрунтуванням завдань та договірних зобов'язань, оцінкою їх виконання, визначенням величини дії позитивних і негативних чинників, невикористаних резервів і розробленням пропозицій щодо вироблення оптимальних управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності виробництва.

Функціонуючи як конкретна економічна наука, економічний аналіз тісно пов'язаний з іншими **економічними дисциплінами**, зокрема — з економічною теорією, галузевими економіками, плануванням і управлінням виробництвом, бухгалтерським обліком, ревізією і контролем, аудитом, фінансами підприємств, фінансовим менеджментом, статистикою, математикою, галузевими технологіями.

Економічний аналіз виконує наступні основні **функції**:

- оціночна;
- пошукова;
- діагностична.

У ході оціночного аналізу встановлюються відмінності фактично досягнутого стану від запланованого (бажаного) шляхом порівняння з установленими критеріями.

Пошуковий аналіз полягає в обґрунтуванні рекомендацій з переведення об'єкта в бажаний стан, виявленні глибинних резервів підвищення ефективності діяльності підприємств.

За допомогою діагностичного аналізу дають якісну характеристику об'єкта, що аналізується, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки.

Економічному аналізу властиві певні **ознаки**:

- комплексне, системне дослідження економічних явищ і процесів, причинно-наслідкових зв'язків їх зміни і розвитку, яке потребує вивчення прояву економічних законів і категорій ринкової економіки;
- об'єктивна оцінка ефективності виробничо-фінансової діяльності, зокрема прибутковості та конкурентоспроможності як основних критеріїв ефективності розвитку;
- глибокий аналіз ринкового середовища;
- прогнозування та пошук резервів і можливостей їх мобілізації в найближчий час та на перспективу;
- багатоваріантне аналітичне забезпечення цільових запитів користувачів, що дозволяє сформулювати поле вибору управлінських рішень на рейтинговій основі;
- цільова спрямованість і практична цінність аналізу.
- вироблення пропозицій за результатами аналізу щодо прийняття оптимальних управлінських рішень та їх реалізації.

Задачі аналізу визначаються місцем і часом проведення, специфічними умовами діяльності об'єкта, що аналізується.

Завдання економічного аналізу:

- визначення базових показників для планування діяльності підприємств на наступний період;
- оцінка результатів виробничо-господарської діяльності;
- оцінка реальності й напруженості бізнес-планів, завдань, договірних зобов'язань;
- об'єктивна оцінка діяльності підприємства щодо контролю за виконанням цільових економічних програм, завдань, зобов'язань, прогнозованих показників та встановлення динаміки їх змін;
- визначення рівня розробки обґрунтованості, напруженості і виконання виробничої програми підприємства, його бізнес-планів на всіх стадіях розробки і виконання;
- підведення підсумків діяльності структурних підрозділів об'єкта;
- визначення ефективності використання матеріальних та інших видів ресурсів;
- розгляд взаємодії ресурсів на кожній стадії виробничого процесу підприємства з метою забезпечення ефективності роботи підприємства;
- виявлення впливу факторів та причин відхилень за показниками, „вузьких місць”, прорахунків;

- виявлення резервів підвищення ефективності господарювання та шляхів їх використання, сприяння технічному прогресу і поширенню передового досвіду;
- виявлення внутрішніх невикористаних резервів підвищення ефективності підприємницької діяльності та розроблення пропозицій щодо їх мобілізації;
- визначення ефективності прийнятих рішень, вибір їх оптимального варіанту;
- прогнозування очікуваних результатів виробничо-господарської діяльності;
- підготовка матеріалів для вибору оптимальних управлінських рішень;
- вивчення новацій і сприяння їх впровадженню та оцінка ефективності нововведень;
- оцінка діяльності ділових партнерів, прогнозування їх поведінки;
- оцінка економічних ризиків, прогнозування невинуватих ризиків;
- забезпечення вимог комерційного характеру, виходячи з того, що економічний аналіз поділяється на зовнішній і внутрішній;
- дослідження конкурентоспроможності підприємства;
- вивчення кон'юнктури ринку з метою швидшої адаптації до її змін;
- підготовка пропозицій щодо вироблення оптимальних управлінських рішень.

Будучи загальними в основному, задачі економічного аналізу розрізняються для окремих галузей промисловості, що впливає з різниці ролі цих галузей в економіці держави. Однак, у всіх випадках аналіз повинен бути спрямований на вирішення головної задачі — підвищення ефективності виробництва.

Економічний аналіз є важливою частиною економічних наук, які складають теоретичну основу економічної роботи суб'єктів господарювання. Він має свій предмет, об'єкти та методи дослідження економічних показників діяльності та взаємозв'язків між ними.

Таким чином, економічний аналіз — це синтезована наука, що сформувалася шляхом інтеграції цілої низки наук і об'єднала окремі їх елементи. Формування економічного аналізу відбувалося в міру появи потреби щодо поглибленої наукової розробки питань у зв'язку з необхідністю дослідження впливу дедалі більшої кількості чинників,

що обумовлюють ефективність діяльності суб'єктів господарювання в умовах ринку.

1.2. Предмет, об'єкт та методи економічного аналізу.

Предметом економічного аналізу є господарська діяльність підприємств, кінцеві результати господарювання, які складаються під впливом об'єктивних і суб'єктивних факторів, що перебувають в єдності і взаємозв'язку. Ці фактори групуються на:

екстенсивні (за рахунок зміни обсягу капіталовкладень, вартості основних засобів, матеріальних цінностей, чисельності працюючих); інтенсивні (за рахунок кращого використання задіяних у процесі виробництва основних засобів, матеріальних цінностей, робочої сили).

Усі господарські процеси, які відбуваються на підприємстві в системі економічного аналізу перебувають під впливом дії основних ринкових законів: закону вартості, закону змінюваності товару, закону відповідності попиту і пропозиції.

Предмет економічного аналізу включає:

- економічні процеси, які відбуваються в результаті господарсько-фінансової діяльності;
- причинно-наслідкові зв'язки, які визначають використання всіх видів ресурсів та результати діяльності;
- резерви та шляхи підвищення ефективності діяльності та зміцнення конкурентоспроможності підприємств.

Об'єктами аналізу на підприємстві є:

- обґрунтованість бізнес-планів;
- матеріально-технічне забезпечення;
- організаційно-технічний рівень виробництва;
- виробництво та реалізація продукції;
- використання ресурсів;
- конкурентоспроможність продукції;
- витрати на виробництво та реалізацію;
- фінансові результати;
- фінансовий стан;
- ринок товарів та місце підприємства у ринковому середовищі.

Усі явища та процеси, пов'язані з різнобічною діяльністю підприємства, вимірюються економічними показниками, які є

характеристикою конкретного об'єкта чи процесу, а також його економічної суті в числовому виразі.

Економічні показники — важливий інструмент оцінки планування та управління діяльністю підприємств.

Методом економічного аналізу є метод пізнання, при якому всі господарські процеси і явища, які відбуваються на рівні підприємства, розглядаються в їх єдності і взаємозв'язку.

Принципи, закони, категорії діалектики дістають своє відображення в методиці економічного аналізу, виходячи з того, що система факторів і показників фінансово-господарської діяльності підприємств перебуває у відносинах, пов'язаних причинами і можливими наслідками.

Застосування методу економічного аналізу дає можливість вивчити і оцінити динаміку змін фінансово-господарської діяльності підприємств в порівняльних періодах. Він характеризується комплексністю, системністю, спрямованістю на досягнення мети.

Реалізація методу економічного аналізу передбачає вивчення з метою попередньої оцінки досягнутого рівня фінансово-господарської діяльності підприємства порівняно з попередніми періодами і аналогічними за характером діяльності підприємствами як в даній країні, так і поза її межами. Кінцевою метою проведення економічного аналізу є виявлення резервів з метою подальшого підвищення ефективності виробництва, регіонального використання матеріальних, трудових та фінансових ресурсів.

Особливість методу економічного аналізу полягає в пошуку і класифікації таких резервів залежно від їх характеру, місця і способу виявлення, часу можливого використання.

Метод економічного аналізу дістає своє відображення в технічних прийомах, які застосовуються при його проведенні.

Технічні прийоми економічного аналізу:

- порівняння;
- групування і зведення;
- динаміка рядів;
- ланцюгова підстановка;
- балансова ув'язка;
- графічний метод;
- елімінування;
- методи лінійного програмування;

- кореляційний аналіз;
- теорія ігор та ін.

В основі технічного прийому економічного аналізу порівняння лежить зіставлення фактично досягнутого і запланованого рівня показників підприємства з метою визначення абсолютного і відносного відхилення.

Абсолютне відхилення визначається як арифметична різниця між фактично досягнутим і запланованим показником діяльності підприємства.

Відносне відхилення визначається двома способами:

- як співвідношення абсолютного відхилення до базового показника, за який приймається показник, досягнутий у попередньому звітному періоді;
- як добуток абсолютного відхилення на відсоток або коефіцієнт зміни.

В основі технічного прийому економічного аналізу **групування і зведення** лежить класифікація економічних показників діяльності підприємства за однойменними економічними ознаками. Такий прийом економічного аналізу використовується у великих господарських товариствах.

Види групування і зведення:

- типологічне (спрямоване на розкриття соціально-економічного типу господарського об'єкта в процесі діяльності підприємства);
- структурне (спрямоване на розкриття структури господарського об'єкта аналізу);
- аналітичне (при якому аналізу підлягають однотипні економічні показники роботи підприємства).

В основі технічного прийому економічного аналізу **ланцюгової підстановки** лежить статистичний метод агрегатних індексів, при якому розглядається вплив окремих факторів на зміну сукупного показника. Ці фактори поділяються на **екстенсивні** та **інтенсивні**. Застосування цього прийому економічного аналізу передбачає поділ цих факторів, а також послідовність їх підстановки. Так спочатку аналізу підлягають екстенсивні фактори, а потім — інтенсивні.

В ряді випадків технічний прийом економічного аналізу ланцюгової підстановки застосовується у вигляді способу різниць, де передбачається менша кількість розрахунків.

В основі технічного прийому економічного аналізу **балансової ув'язки** лежить зіставлення господарських засобів підприємства за їх складом, розміщенням відповідно до джерел їх утворення. Цей прийом застосовується при складанні матеріального і товарного балансів.

В основі технічного прийому економічного аналізу **графічного** методу лежить геометричне відображення економічних показників діяльності підприємства за допомогою ліній на площині.

При проведенні економічного аналізу, крім абсолютних і відносних величин, використовуються середні величини, базові індекси, відсотки змін.

Значення має проведення **порівняльного** аналізу даних первинного і зведеного обліку як на самому аналізованому підприємстві, так і в його контрагентів (партнерів по господарських зв'язках, тобто здійснення зустрічної перевірки).

1.3. Види економічного аналізу.

Для правильного розуміння змісту економічного аналізу, його мети та завдань важливо знати класифікацію аналізу.

Економічний аналіз може розглядати господарські процеси на макро-, мезо-, мікрорівнях. Він може бути комплексним і тематичним.

Комплексний економічний аналіз спрямований на розгляд всіх сторін діяльності підприємства, зокрема, при його проведенні аналізується стан виробництва, реалізації продукції, наявність, стан, динаміка руху і використання основних засобів, матеріальних ресурсів, працюючих у виробництві собівартості продукції, майновий стан підприємства, його фінансову стабільність, платоспроможність, рівень його ділової активності.

При проведенні **тематичного** економічного аналізу аналітична робота проводиться по окремій ділянці облікової, аналітичної роботи підприємства.

Управлінський аналіз забезпечує керівництво підприємства аналітичною інформацією, яка використовується для розроблення та прийняття оптимальних управлінських рішень.

Фінансовий аналіз забезпечує зовнішніх користувачів інформацією про підприємство.

Попередній (перспективний, прогнозний) аналіз передуює прийняттю управлінських рішень, він призначений для розгляду явищ

і процесів з позицій майбутнього, тобто перспективи розвитку, прогнозування результатів діяльності, виконання замовлень, завдань, зобов'язань, запобігання небажаним результатам. Особливість перспективного аналізу — використання даних про роботу підприємства за минулий (досить тривалий) час, але під кутом зору майбутньої діяльності підприємства.

Наступний, подальший (ретроспективний) аналіз проводиться після закінчення господарського циклу робіт. За допомогою цього виду аналізу можна глибоко і всебічно вивчити економіку підприємства, виявити фактори впливу, резерви, недоліки, однак уже після закінчення процесу виробництва.

З наступного аналізу виділяється **оперативний ситуаційний аналіз**, який є більш активним і проводиться безпосередньо в процесі виробництва або відразу після здійснення господарських операцій чи змін ситуації і за підсумками якого оперативно приймають відповідні управлінські рішення. Важливою його характеристикою є висока оперативність, за якої він набуває ознак **експрес-аналізу** і виступає знаряддям оперативного управління діяльністю підприємства.

У складі наступного аналізу виділяють ще **підсумковий (заключний)**, який призначений для комплексного і всебічного вивчення діяльності на основі підсумкових даних за відповідні календарні періоди (місяць, квартал, півріччя, рік).

Внутрішньогосподарський аналіз вивчає діяльність тільки досліджуваного підприємства та його структурних підрозділів.

Міжгосподарський аналіз дає можливість порівняти результати діяльності кількох підприємств, що дозволяє виявити недоліки в їх діяльності, резерви, передовий досвід і на основі цього дати більш об'єктивну оцінку ефективності діяльності підприємств.

Техніко-економічний аналіз проводять технічні служби підприємства (відділи головного інженера, головного технолога, головного енергетика та інші). Він вивчає взаємодію технічних та економічних процесів, їх вплив на кінцевий результат діяльності.

Статистико-економічний аналіз вивчає загальні закономірності і тенденції розвитку, масові явища і процеси з метою загальної оцінки діяльності, контролю за цією діяльністю і визначення основних напрямів розвитку. Цей вид аналізу здійснюють статистичні органи.

Фінансово-економічний аналіз проводять фінансові служби підприємства, фінансові органи, банки. Основна увага приділяється дослідженню фінансових результатів діяльності підприємства, а саме: прибуткові, рентабельності, виконанню фінансового плану, ефективності використання власного та позикового капіталу, зміцненню фінансової стійкості та платоспроможності.

Аудиторський (бухгалтерський) аналіз — це експертна діагностика фінансового стану підприємства. Його проводять аудитори або аудиторські фірми для оцінки фінансової стійкості підприємства, його платоспроможності, прогнозування фінансового стану, уникнення банкрутства.

Соціально-економічний аналіз проводять економічні служби, соціологічні лабораторії, статистичні органи для дослідження взаємозв'язку соціальних та економічних процесів, їх взаємозалежності та впливу на результати господарської діяльності.

Економіко-екологічний аналіз досліджує взаємодію економічних та екологічних процесів, зв'язки природи і людини, а також витрати, пов'язані зі збереженням навколишнього середовища.

Маркетинговий аналіз проводиться службами маркетингу підприємства для дослідження ринків збуту продукції, її конкурентоспроможності, попиту та пропозиції, комерційного ризику, цінової політики.

Моніторинг, як вид аналізу, означає постійне і безперервне дослідження функціонування новацій у конкретному середовищі господарського механізму.

Порівняльний аналіз використовують для оцінки виконання завдань, договірних зобов'язань, прогнозованих показників.

Діагностичний (експрес-аналіз) — це спосіб встановлення характеру порушень нормального перебігу економічних процесів на основі типових ознак, які властиві лише для даного порушення. Знання цих ознак дозволяє швидко і досить точно встановити характер порушення, не проводячи будь-яких замірів, розрахунків, тобто без дій, які потребують, як правило, додаткового часу та коштів.

Факторний аналіз спрямований на виявлення розміру впливу факторів на результати діяльності підприємств.

Маржинальний аналіз — це метод, за допомогою якого дають оцінку та обґрунтовують ефективність управлінських рішень у бізнесі.

Функціонально-вартісний аналіз досліджує функції виробів або процесів, які виконує об'єкт, і зорієнтований на оптимальні методи їх реалізації на кожній стадії життєвого циклу виробів. Призначення цього методу — виявити зайві витрати і запобігти їм шляхом заміни непотрібних вузлів, деталей, заміни матеріалів.

Економіко-математичний аналіз дозволяє встановити оптимальний варіант управлінського рішення щодо використання виробничих ресурсів.

Стохастичний аналіз (дисперсійний, кореляційний, компонентний) використовується для вивчення залежностей між досліджуваними явищами і процесами господарської діяльності підприємств.

Внутрішній аналіз проводиться безпосередньо на підприємствах відповідними службами для управління виробничою, комерційною та фінансовою діяльністю.

Зовнішній аналіз проводять вищестоящі органи підприємства, фінансові органи, банки, акціонери, інвестори, аудиторські фірми.

1.4. Організація аналітичної роботи на підприємстві.

Ефективність аналітичної роботи на господарських об'єктах великою мірою залежить від її організації, глибини охоплення аналітичною роботою всіх структурних підрозділів, оперативності інформації, її достовірності тощо.

Організація аналізу господарсько-фінансової діяльності підприємств визначається розмірами підприємства, рівнем управління, складом та структурою апарату.

На великих підприємствах організацією економічної, у тому числі аналітичної роботи, займається комерційний директор (заступник директора з економічних питань, головний економіст). Він працює в тісному контакті з усіма відділами і службами підприємства, надає їм методичну допомогу.

В апараті комерційного директора може бути лабораторія економічного аналізу (економіки та організації виробництва), яка проводить глибоке дослідження економіки підприємства.

На багатьох підприємствах при планово-економічному відділі створено групи економічного аналізу, запроваджено посади економістів з бухгалтерського обліку й економічного аналізу,

організовано економічні сектори в складі виробничо-технічних рад. Усі вони працюють над аналізом господарсько-фінансової діяльності підприємства, його підрозділів.

Аналіз окремих питань господарської діяльності здійснюють технічні служби, начальники бригад, дільниць, цехів.

Аналіз діяльності проводиться всіма службами підприємства, що забезпечує його комплексність і сприяє глибокому всебічному вивченню господарської та фінансової діяльності, більш повному виявленню невикористаних резервів.

На підприємстві має бути розроблений план проведення аналітичної роботи, визначені необхідні для проведення аналізу джерела економічної інформації, повноти проведення досліджень, терміни їх проведення, форми узагальнення і оформлення результатів аналізу.

Чітка організація аналітичного процесу на підприємстві передбачає відповідну етапність його проведення. Аналітичний процес включає кілька етапів, а саме:

1. розроблення програми комплексного, системного аналізу;
2. визначення кола інформаційних матеріалів і підготовка їх до аналізу;
3. аналітичне опрацювання показників за допомогою технічних прийомів та обчислювальної техніки;
4. вирішення в процесі аналітичної роботи основних завдань аналізу;
5. оцінка результатів господарсько-фінансової діяльності;
6. узагальнення результатів аналізу та їх оформлення, складання аналітичної інформації;
7. передача аналітичної інформації, висновків та пропозицій керівникам підприємств та його підрозділів для прийняття управлінських рішень.

Розроблення програми економічного аналізу — найвідповідальніший етап аналітичної роботи, оскільки саме на цьому етапі визначають основну мету аналізу, завдання, які повинні бути вирішені для її досягнення, об'єкти аналізу та систему показників, за допомогою яких дається оцінка того чи іншого об'єкта чи явища, встановлюють терміни виконання аналітичної роботи, визначають виконавців. На цьому першому, підготовчому, етапі планується робота щодо проведення аналізу, зміст якої визначається метою та задачами аналізу. В плані аналітичної роботи повинні знайти відбиття такі

питання: строки проведення аналізу; коло виконавців за їх розподілом за розділами (темами) аналізу; джерела інформації; період, який охоплюватиме аналіз; перелік розділів (тем) аналізу; розробка макетів аналітичних таблиць.

Глибина й ефективність економічного аналізу залежать від обсягу та якості інформації, яка використовується в процесі аналітичних досліджень. Саме тому визначення кола інформаційних матеріалів та підготовка їх до аналізу є важливим етапом аналітичної роботи. На цьому етапі здійснюється підготовка матеріалів до аналізу, тобто перевіряється якість заповнених форм, повнота звітних даних, їх достовірність, наявність відповідних підписів.

Наступним етапом аналізу є аналітичне опрацювання показників за допомогою технічних прийомів, тобто знаходження відхилень від базового періоду (чи розрахунку); обчислення відсотків виконання плану, коефіцієнтів та середніх величин; групування показників визначення чинників, що вплинули на рівень показників; встановлення взаємозв'язку та взаємозалежності між показниками; визначення впливу кожного чинника на підсумковий показник; виявлення втрат та оцінка діяльності господарського об'єкта.

Вирішення в процесі виконання аналітичної роботи основних завдань аналізу — четвертий етап аналітичної роботи. На цьому етапі проводиться порівняння фактичних показників діяльності з плановими, прогнозними, з фактичними показниками минулих періодів, з досягненнями провідних підприємств; вивчається вплив чинників на відхилення за показниками, проводиться пошук невикористаних та прогнозованих резервів щодо підвищення ефективності виробництва.

П'ятий етап включає оцінку результатів господарської діяльності з урахуванням дії різних факторів, виявлення резервів, усунення недоліків. Узагальнюються та формулюються результати аналізу, узагальнюються резерви, розробляються пропозиції щодо прийняття рішень за результатами аналізу. На цьому етапі розробляють заходи щодо мобілізації невикористаних резервів.

На шостому етапі проводиться оформлення результатів аналізу, складання аналітичної інформації. Залежно від мети аналізу, обсягу аналітичних досліджень, місця проведення результати оформляють різними документами, а саме: текстові — у формі висновків за результатами аналізу, звітів, аналітичних, доповідних та

пояснювальних записок, рапортів; без текстові — у формі таблиць, графіків, діаграм. Традиційно готується пояснювальна записка до річного звіту та відповідні записки керівництву об'єкта з окремих тем проведеного аналізу. Зміст аналітичної записки, зокрема, повинен відповідати програмі аналізу та охоплювати питання, передбачені нею. Матеріал, викладений у записці, повинен бути конкретним, підкріпленим відповідними розрахунками, таблицями. В записці подають характеристику діяльності підприємства, наводять результати аналізу основних показників діяльності, причини відхилень за показниками, оцінюють ефективність діяльності.

В заключній частині подають у стислій формі висновки і конкретні пропозиції щодо мобілізації внутрішніх невикористаних резервів, підвищення ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності. Цей етап аналітичної роботи націлений на розробку організаційно-технічних заходів щодо усунення виявлених в результаті аналізу і недоліків та використання виявлених резервів підвищення ефективності промислового виробництва.

Повну характеристику фінансово-господарської діяльності підприємства дає проведення аналітичної роботи за підсумками року — за даними форм річної фінансової звітності. Дані періодичної звітності використовуються для проведення аналізу більш обмеженого кола показників, а оперативно-технічного обліку — для проведення виробничої програми діяльності підприємства за декаду, добу, зміну.

1.5. Організація аналітичної роботи на підприємстві в умовах застосування комп'ютерних технологій.

Аналітичне опрацювання економічної інформації — трудомістке й потребує значного обсягу різних обчислень. У зв'язку з цим велике значення має автоматизація аналітичних розрахунків.

Необхідною умовою при проведенні економічного аналізу підприємств є застосування інформаційних технологій за рахунок використання комп'ютерних систем, для яких характерними є належна продуктивність одержання необхідної кінцевої інформації, надійність, простота в експлуатації, діалоговий режим роботи.

Комп'ютерні системи дозволяють перетворити дані на нові знання, на джерело нових підходів і рішень, підвищують ефективність діяльності підприємства.

Широке використання комп'ютерних технологій сприяє не лише збільшенню і підвищенню методичного рівня аналізу, а й створенню його оптимальної організаційної моделі.

Проведення економічного аналізу підприємств в умовах використання інформаційних технологій є наслідком загального швидкого розвитку науки, пов'язаного не тільки з удосконаленням самої комп'ютерної техніки та засобів комунікацій, а й з розробкою методологічних і методичних підходів до здійснення аналізу, в яких враховано нові можливості.

На сучасному етапі основна увага при вдосконаленні процесу даних приділяється створенню комплексних комп'ютерних систем, які забезпечують інтегрованість функцій управління, орієнтуються на оперативне формування варіантів рішень для керівництва.

Методика економічного аналізу, орієнтована на використання сучасних комп'ютерних систем, повинна задовольняти вимоги системності, комплексності, оперативності, точності, прогресивності та динамічності. Виконання цих вимог сприятиме розвитку, систематичному та цілеспрямованому підвищенню ефективності господарської діяльності за результатами проведеного аналізу.

Характерним при організації економічного аналізу у комп'ютерному середовищі є:

1. підвищення системності економічного аналізу, що зумовлено необхідністю чіткого визначення і формалізації аналітичних завдань при їх вирішенні в автоматичному режимі, формалізація аналітичних завдань усуває їх дублювання, сприяє більш чіткому визначенню обсягу та якісного складу інформації економічного аналізу, стає безпосереднім об'єктом економіко-математичного моделювання, що істотно збільшує глибину аналітичного дослідження господарської діяльності;
2. забезпечення аналізу впливу на досліджуваний об'єкт широкого кола внутрішніх і зовнішніх факторів, що сприяє підвищенню ступеня наукової обґрунтованості управлінських рішень, які приймаються на підставі результатів економічного аналізу;
3. підвищення достовірності та надійності отриманих результатів економічного аналізу, що забезпечується оперативним бухгалтерським обліком;

4. розширення можливостей реалізації аналітичних досліджень, використання комп'ютерів дає можливість у режимі реального часу проводити оперативний та ситуаційний аналіз, збільшувати можливість проведення багатоваріантного прогностичного аналізу, що передбачає обробку та розрахунок ряду підходів та прийняття оптимальних управлінських рішень шляхом вибору найбільш придатного;
5. створення можливостей для проведення комплексних аналітичних досліджень пов'язане з оперативною обробкою великих масивів вхідної аналітичної інформації.

Важливим для роботи аналітиків є принципи побудови комп'ютерної інформаційної системи підприємства із застосуванням мережі „Internet”.

У сучасних умовах найбільш прогресивною є організація технології аналітичного процесу з використанням персональних комп'ютерів, які характеризуються високою продуктивністю, надійністю і простотою експлуатації, наявністю розвинутого програмного забезпечення, порівняно низькою вартістю. На їх базі створюються автоматизовані робочі місця (АРМ) бухгалтера, економіста, фінансиста, аналітика.

Цьому сприяють персональні електронно-обчислювальні машини, організаційною формою використання яких є створення автоматизованих робочих місць (АРМ) економістів-аналітиків. Постають завдання щодо методичного, технічного, програмного забезпечення автоматизованого робочого місця економіста-аналітика.

Функціональне призначення комплексу АРМ аналітиків — це виконання в автоматизованому режимі повного набору взаємопов'язаних аналітичних розрахунків за підсумками господарської діяльності підприємства за період (рік, квартал, місяць). Результатом його роботи є отримання даних, які характеризують діяльність підприємства з виконання прогностичних показників і підвищення ефективності виробництва, динаміку показників за ряд періодів, ступінь впливу на узагальнюючі показники діяльності різних факторів.

Впровадження АРМ дає змогу формувати єдину систему організації та обробки інформації з моменту її введення до формування аналітичних показників, а також дозволяє поєднувати процес обробки інформації з процесом прийняття рішень.

В умовах АРМ аналітичні задачі розв'язує безпосередньо сам аналітик на своєму робочому місці. Він особисто контролює всі стадії обробки аналітичної інформації, має можливість оцінити отримані результати, використати їх для обґрунтування управлінських рішень та задоволення інформаційних потреб управляючої системи.

Основними вимогами до функціонування АРМ аналітика є:

- своєчасне задоволення обчислювальних та інформаційних потреб управління при проведенні аналізу господарської діяльності;
- можливість надання результативної інформації у табличній і графічній формах;
- можливість коригування методики розрахунків і форм відображення кінцевого результату.

При проектуванні та створенні АРМ аналітика першочерговими факторами, які слід враховувати, є: тенденції розвитку господарської діяльності й управління нею, а також зміст і структура аналітичних завдань.

Комплекс програмних засобів для АРМ аналітика розробляють як програмний додаток до типової методики аналізу господарської діяльності.

Схема аналітичної діяльності в умовах функціонування АРМ аналітика передбачає виконання комплексу взаємопов'язаних завдань. Для їх виконання необхідно забезпечити :

1. постановку та описання завдань комплексного економічного аналізу;
2. розробку алгоритмів і моделей вирішення завдань;
3. створення банку даних для АРМ аналітика;
4. впровадження АРМ аналітика в практику управління виробництвом.

Така схема обробки аналітичної інформації сприяє підвищенню оперативності та дієвості аналізу для цілей управління.

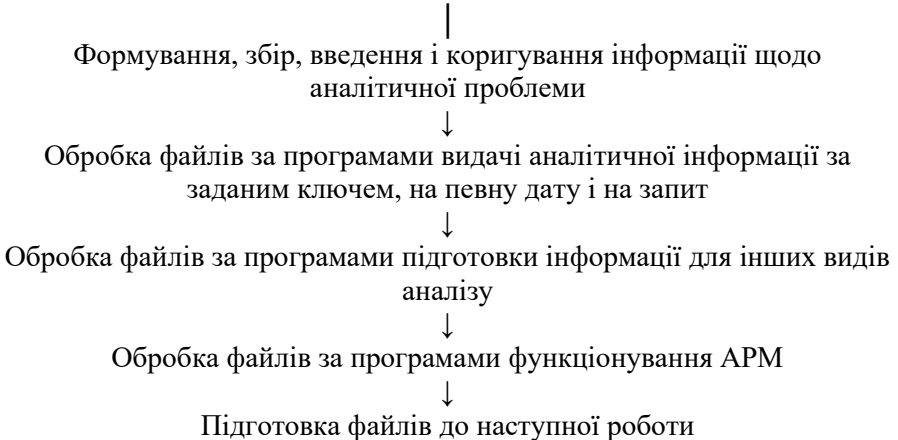
Ефективність роботи АРМ аналітика багато в чому залежить від удосконалення методики аналізу, від того, наскільки вона відповідає сучасним вимогам управління виробництвом, а також технічним можливостям персонального комп'ютера.

Комп'ютерний аналіз безпосередньо пов'язаний з бухгалтерським обліком, а також використовує його дані. АРМ аналітика перетворює підсистему аналітичного забезпечення управління господарською діяльністю на постійно діючий фактор підви-

щення ефективності виробництва за рахунок активізації всієї інформаційної системи підприємства.

Належну реалізацію функціональних завдань забезпечує розробка технологічної карти розв'язання аналітичних завдань, які можуть бути представлені у наступній послідовності розв'язання аналітичних завдань у системі АРМ.

Аналітичні завдання в системі АРМ

Найскладнішою проблемою автоматизації аналізу є проектування дієвого інформаційного забезпечення, тобто сукупності єдиної системи класифікації і кодування інформації, уніфікованих форм документації і використовуваних масивів інформації, досягнення сумісності інформаційного забезпечення окремих АРМ. Для цього проектується підсистема комплексного економічного аналізу з розміщенням завдань аналізу в системі АРМ керівників в спеціалістів. Ця підсистема диференційована за окремими підсистемами другого порядку (аналіз виробництва та реалізації продукції, аналіз виробництва та реалізації продукції, аналіз собівартості тощо).

Має місце взаємозв'язок між інформаційним забезпеченням системи бухгалтерського обліку і економічного аналізу на підприємстві.

Дані бухгалтерського обліку є основою інформаційної бази економічного аналізу, тому будь-яка аналітична програма, передусім використовує дані бухгалтерського обліку.

Деякі фірми-розробники програмного забезпечення комплексної автоматизації бухгалтерського обліку створюють окремі аналітичні програми, сумісні з їхніми власними бухгалтерськими програмами, які

дозволяють проводити аналіз на підставі даних бухгалтерського обліку і бухгалтерської звітності, сформованої за допомогою програмного забезпечення бухгалтерського обліку.

Однак, необхідно відзначити, що більшість аналітичних програм обмежується використанням тільки даних фінансової звітності підприємства. Така обмеженість інформаційної бази, природно, впливає на глибину аналітичних досліджень й аналітичні можливості самих програмних продуктів, значно знижує обґрунтованість висновків за результатами такого дослідження.

Існують спроби реалізації облікових і аналітичних функцій в рамках єдиного програмного продукту, що є закономірним в умовах розвитку інформаційних потреб керівництва підприємства. Поєднання в одному програмному продукті облікових і аналітичних модулів можна розглядати як один з кроків удосконалення організації бухгалтерського обліку. Разом з тим предметна сфера дослідження економічного аналізу за допомогою комп'ютерних технологій є більш широкою, ніж вона представлена в сучасному програмному забезпеченні автоматизованих систем бухгалтерського обліку, що містить лише обмежену кількість фінансових коефіцієнтів, розрахованих на підставі фінансової звітності підприємства.

Різноманітність аналітичних завдань, відмінність у методичних підходах до їх практичної реалізації, порядку адаптації програмних продуктів до особливостей роботи користувачів, а також відмінність у порядку формування інформаційної бази аналізу обумовлені особливостями тих чи інших програм з бухгалтерського обліку, роблять необхідною класифікацію програм економічного аналізу.

На даний час постає необхідність в подальшому розширити функціональні можливості аналітичних комп'ютерних програм, пов'язавши їх використання з системами планування і прогнозування діяльності підприємств.

Контрольні запитання:

1. Суть економічного аналізу.
2. Дайте визначення економічного аналізу як науки.
3. Що вивчає економічний аналіз?
4. Що є предметом економічного аналізу?
5. Об'єкти аналізу.

6. Які завдання стоять перед економічним аналізом?
7. Види й напрями економічного аналізу.
8. Які є методи економічного аналізу?
9. Охарактеризуйте функції економічного аналізу.
10. Назвіть послідовні етапи аналітичного процесу та охарактеризуйте їх.
11. В чому особливість організації аналітичної роботи в умовах застосування інформаційних технологій?

ТЕМА 2. ІНФОРМАЦІЙНА БАЗА ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ

- 2.1. Інформаційне забезпечення аналітичних досліджень.
- 2.2. Джерела економічного аналізу.
- 2.3. Користувачі аналітичної інформації.

2.1. Інформаційне забезпечення аналітичних досліджень.

Під **інформаційним забезпеченням** аналітичних досліджень розуміють сукупність інформаційних ресурсів (інформаційну базу) і методів їх організації, необхідних і придатних для реалізації аналітичних і управлінських процедур, які забезпечують господарсько-фінансову діяльність підприємства.

Визначення кола інформаційних матеріалів, їх підбір та підготовка до використання в процесі аналітичних досліджень — важливий фактор якісного проведення аналізу.

Дані джерел для проведення економічного аналізу повинні бути оперативними і придатними для здійснення факторного аналізу, а їх обсяг повинен бути достатнім для оцінки фінансово-господарської діяльності підприємства, що підлягає аналізу і прийняття управлінських рішень.

При одержанні даних джерел необхідно враховувати, що вони повинні бути придатними для проведення порівняльного аналізу при застосуванні сучасних інформаційних технологій в обробці аналітичної інформації.

Аналіз ставить перед інформацією низку **вимог**:

1. повнота;
2. достовірність;

3. суттєвість;
4. порівнянність;
5. неперервність;
6. адаптивність;
7. оперативність;
8. перспективність.

В процесі здійснення аналітичної роботи всю одержану економічну інформацію доцільно перевірити з арифметичної та логічної сторони на предмет її реальності.

Здійснюється формальна (технічна) і суттєва (логічна) перевірки.

Формальна (технічна) перевірка охоплює такі елементи:

- узгодженість взаємозалежних величин;
- узгодженість показників у різних формах звітності;
- відповідність і наступність цифр, перенесених з попередніх періодів та з інших документів;
- перевірка арифметичних сум, підсумків;
- правильність оформлення документів щодо наявності і заповнення реквізитів.

Суттєва (логічна) перевірка встановлює:

- доброякісність інформації;
- відповідність об'єктивній дійсності;
- можливість використання для аналізу.

Планова інформація перевіряється шляхом її узгодження в різних формах бізнес-плану (розрахунку). Наявність неузгодженості свідчить про нереальність або недостовірність планових завдань. Крім того, планові показники узгоджуються з наявними ресурсами.

Звітна інформація перевіряється шляхом встановлення дотримання правил складання звітності, узгодженості показників різних форм звітності, застосування таблиць ув'язок форм річної звітності, логічного контролю вірогідності даних перевірки, узгодженості показників звітів за суміжні періоди, зустрічної перевірки одних і тих самих показників на різних об'єктах.

Джерела економічного аналізу покликані оперативно задовольнити інформаційні потреби в аналітичній роботі, забезпечити об'єктивність відображення обліку фактично здійснюваних на підприємстві господарських процесів.

2.2. Джерела економічного аналізу.

Система економічної інформації і позаоблікові дані є джерелами проведення економічного аналізу. Вони покликані сприяти досягненню принципу оптимальності в прийнятті управлінських рішень.

Економічний аналіз підприємств проводиться на основі таких джерел:

- відомості регулятивно-правового характеру включають в себе закони, постанови, укази, тобто документи, які визначають передусім правову основу діяльності підприємства;
- відомості нормативно-правового характеру — це нормативні документи державних органів, міжнародних організацій, які містять вимоги, рекомендації, нормативи до суб'єктів господарювання;
- до планових джерел інформації відносять бізнес-плани, нормативні, прогнозні, кошторисні, проектні, договірні та інші передбачувані на майбутнє показники, дані, одержані в маркетингових дослідженнях, виробничі програми підприємства, технологічні карти виробництва, розрахунки виробничої потужності, дані про обладнання, норми та нормативи, тарифні ставки, розцінки, розпорядження тощо;
- облікові джерела даних базуються на записах бухгалтерського обліку, первинної документації, реєстрів обліку, переписів, спостережень та обстежень, оперативних зведень;
- звітні (бухгалтерські, статистичні, оперативні) джерела інформації — це, насамперед, фінансова звітність за національними стандартами, статистичні звіти за затвердженими Міністерством статистики формами;
- позаоблікові джерела інформації включають матеріали обстежень, ревізій, перевірок, доповідних записок, анкетування, розпоряджень, постанов, публікацій з різних аспектів діяльності клієнтів (правові, маркетингові, економічні, соціально-політичні, морально-етичні та ін.), дані про виставки, огляди, презентації, проведені клієнтом або з його участю, дані рекламних буклетів, відеофільмів, інших рекламних матеріалів тощо. Позаоблікова інформація може бути одержана від банків, податкової інспекції,

- органів суду, членів колективу підприємства, партнерів досліджуваного підприємства;
- до технічних джерел інформації відносять технічну документацію, проектно-кошторисну документацію, дані технічних паспортів, технічний рівень і параметри якості продукції, відомості про досягнення науки, нововведення тощо;
 - додаткова інформація — матеріали конференцій, біржових торгів, ярмарок, преси, радіо, телебачення дані демографічних і соціологічних досліджень.

Багато інформації можна отримати від спеціалізованих фірм, які на комерційній основі надають її клієнтам.

У ході аналітичних досліджень використовують і інформацію довідково-енциклопедичного характеру.

Джерела інформації, які використовуються для аналізу виробничо-господарської діяльності, розрізняються за різновидами аналізу.

Фінансово-економічний аналіз, що проводиться щомісячно, щоквартально та щорічно і охоплює всі сторони роботи об'єкта в їх взаємодії, базується, в першу чергу, на оперативній, бухгалтерській та статистичній звітності та орієнтується на узагальнюючі вартісні показники ефективності господарювання. Для всебічного та поглибленого вивчення окремих проблем залучаються також інші зовнішні та внутрішні джерела інформації.

Техніко-економічний аналіз базується на техніко-виробничих показниках, що характеризують склад, технічний стан обладнання, використання виробничих потужностей на окремих виробничих дільницях, технічний рівень та якість продукції, що виробляється, використання сировини та матеріалів. Основна інформація для техніко-економічного аналізу надається технічними службами та виробничими структурами.

Проводячи функціонально-вартісний аналіз в основному використовують технічну документацію. Залучаються технологічні регламенти, норми витрат сировини, матеріалів, трудомісткості продукції тощо. З бухгалтерського обліку використовуються дані про витрати, реклаमाції покупців та інші показники.

2.3. Користувачі аналітичної інформації.

Суб'єктами економічного аналізу є як власники підприємства, його менеджери, працівники, так і інші користувачі економічної інформації, які зацікавлені в діяльності підприємства: податкові органи, банки, акціонери, фондові біржі, кредитори, ділові партнери.

Кожен із суб'єктів економічного аналізу в ході аналітичних досліджень переслідує свою мету.

Власників цікавить підвищення ефективності використання ресурсів, збільшення прибутку, оптимізація долі власного капіталу, забезпечення ринкової та фінансової стійкості підприємства.

Податкові органи за даними звітності намагаються отримати відомості про відхилення на кінцеві результати діяльності та вплив окремих чинників на це відхилення, про розподіл прибутку.

Головна мета банків — дослідження кредитоспроможності підприємства.

Акціонерів, що вклали свої кошти у власний капітал підприємства, цікавить рентабельність підприємницької діяльності, політика підприємства щодо виплати дивідендів, стабільність фінансового стану та прогнози стабільності на майбутнє.

Оцінку платоспроможності підприємства, перспектив його розвитку, рівня рентабельності проводять і фондові біржі, які займаються купівлею та продажем акцій і облігацій підприємства з метою одержання прибутку у вигляді курсової різниці.

Основна мета кредиторів — ліквідність активів, надійність і стабільність одержання виручки від реалізації продукції (робіт, послуг).

Для менеджерів підприємства аналіз являється засобом контролю і основним інструментом управління всіма напрямками діяльності. Тому вони намагаються своєчасно виявити „вузькі місця”, вплив негативних чинників з метою запобігання економічних ризиків.

Користувачами економічної інформації є також і страхові компанії, консалтингові та аудиторські фірми, асоціації, телебачення, преса.

Контрольні запитання:

1. Сутність інформації та її роль для аналітичного дослідження.
2. Розкрийте поняття „інформаційне забезпечення”.
3. Які основні вимоги, які ставляться до аналітичної інформації?
4. Назвіть джерела, що використовуються при проведенні економічного аналізу.
5. Перелічіть основних суб’єктів економічного аналізу та їхні цілі.

ТЕМА 3 АНАЛІЗ ДОХОДІВ І ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА

3.1. Аналіз реалізації продукції підприємства.

3.2. Зміст, завдання та об’єкти аналізу собівартості продукції.

3.3. Аналіз витрат на одну гривню обсягу промислової продукції.

3.4. Аналіз витрат на виробництво за елементами та статтями.

3.5. Аналіз матеріальних затрат.

3.6. Аналіз витрат на оплату праці.

3.7. Аналіз загальновиробничих витрат.

3.8. Аналіз інших доходів і витрат.

3.1. Аналіз реалізації продукції підприємства

Значення показника обсягу реалізації для підприємства за сучасних складних умов господарювання має дуже велике значення. Якщо обсяги реалізації продукції мають тенденцію до постійного зниження через відсутність належного попиту на неї, то слід уважно проаналізувати всі обставини та фактори, що формують цей попит. Необхідно також з’ясувати основні засади маркетингової політики підприємства: чи достатньо вона гнучка та активна, чи практикуються відмінні підходи на різних ринках тощо.

Аналізуючи обсяг реалізації, треба вивчити її динаміку за кілька років, а також за кварталами і місяцями звітного року. Необхідно дати оцінку виконанню плану з обсягу реалізації в цілому, за окремими групами видів продукції, зонами реалізації тощо.

Обов'язково слід зіставити обсяги виробництва, відвантаження та реалізації, визначити основні причини можливих розбіжностей цих показників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Баланс товарної продукції, тис. грн.

Показник	За планом	Фактично	Відхилення (+,-)	Вплив на обсяг реалізації
1. Залишки нереалізованої продукції на початок періоду: — на складах — товарів відвантажених				
Разом				
2. Випуск товарної продукції 3. Реалізація товарної продукції 4. Залишки реалізованої продукції на кінець періоду: — на складах — товарів відвантажених				
Разом				
5. Зміна залишків нереалізованої продукції впродовж звітного періоду (п.4 – п.1)				

Після вивчення цих найзагальніших факторів слід перейти до детального розгляду конкретних факторів, які можуть впливати на кінцевий обсяг реалізації продукції. Систематизуючи фактори, що впливали на реалізацію продукції, необхідно відокремити фактори внутрішньої та зовнішньої дії.

На обсяг реалізації продукції впливає велика кількість чинників, які доцільно згрупувати за схемою 3.1.

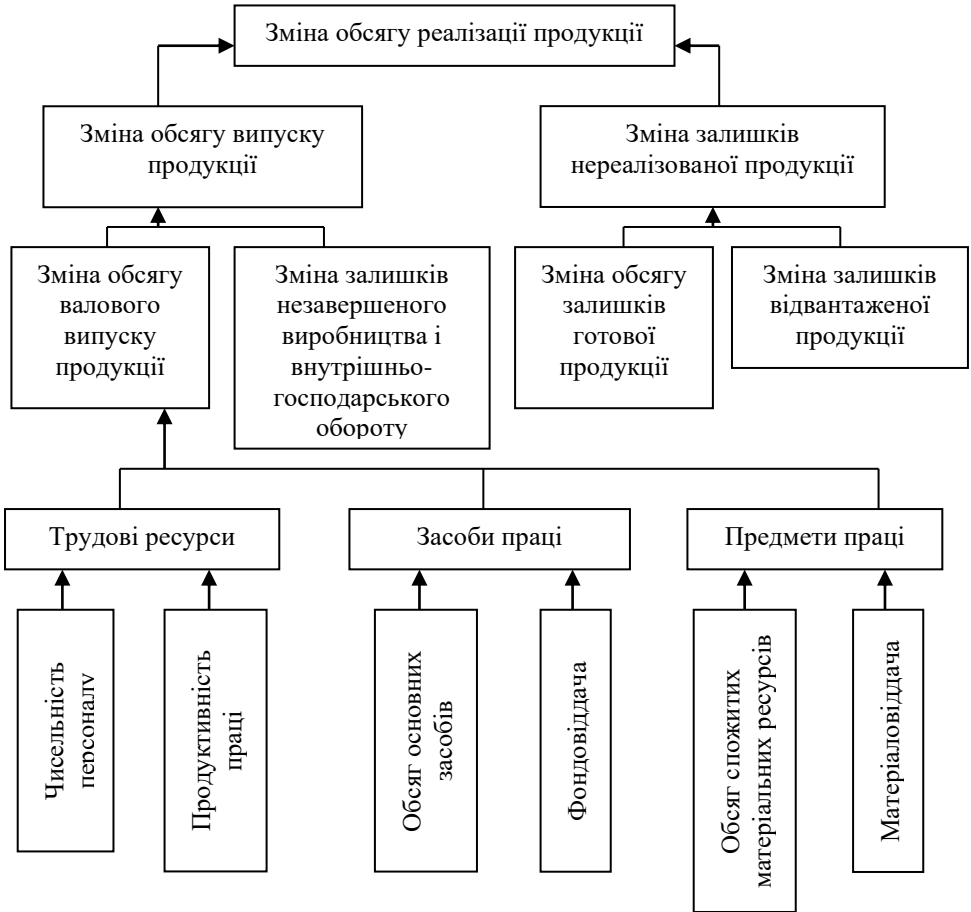

Рис 3.1. Схема факторної системи аналізу обсягу реалізованої продукції

Фактори, які впливають на обсяг реалізації продукції:

I. Група виробничих факторів

- рівень виконання плану виробництва товарної продукції;
- якість продукції;
- асортиментно-структурні зрушення у випуску продукції;
- ритмічність випуску продукції.

II. Фактори, пов'язані з роботою відділу збуту і складів

- рівень забезпеченості кадрами, устаткуванням і відповідними складськими приміщеннями;
- загальний рівень організації роботи з маркетингу (у т. ч. її ритмічність);
- розмір портфеля замовлень;
- стан і комплектність залишків готової продукції на складі;
- забезпеченість тарою та упаковкою;
- наявність договорів на поставку і дотримання їх умов при відвантаженні продукції покупцям ;
- дотримання умов співпраці з транспортними установами.

III. Фактори, пов'язані з транспортуванням продукції

- відповідність кількості й видів транспортних засобів потребам підприємства (зробленим замовленням і договірним домовленостям);
- ритмічність подачі транспортних засобів;
- придатність наданих транспортних засобів для завантаження відповідних видів продукції;
- дотримання термінів перевезень та інших договірних умов.

IV. Фактори, пов'язані з роботою фінансового та інших підрозділів підприємства

- вибір форм розрахунків з покупцями;
- своєчасність і якість оформлення платіжних документів, стан контролю за їх сплатою;
- вивчення платоспроможної здатності покупців і можливих форм співпраці з ними;
- своєчасність та якість оформлення санкцій за порушення зобов'язань щодо сплати боргів покупцями та іншими установами.

V. Інші фактори

- терміни документообігу, якість опрацювання документів в установах банку;
- зміна цін і кон'юнктури ринку, рішення господарських судів щодо позовів;
- зміни митних правил і загального законодавства тощо.

Далі слід зосередити увагу на виконанні плану відвантаження продукції споживачам. Використовуючи дані бухгалтерського обліку,

аналізують стан виконання плану відвантаження по місяцях і кварталах звітного року і за потреби деталізують місячні обсяги по декадах та за видами продукції. Якщо під час аналізу виявляється неритмічність відвантаження продукції, варто ретельно з'ясувати причини такого становища і встановити винних.

Останнім часом зростає значення зовнішньоекономічної діяльності підприємств, оскільки вона дає можливість використовувати значні за обсягом світові ринки збуту продукції і заробляти валюту. Тому обсяги поставок на експорт, строки виконання, види продукції, а також ефективність цих операцій мають бути одними з першочергових завдань аналізу реалізації продукції. Особливо важливо виявити можливі недоліки в цій діяльності і навіть зловживання, спланувати заходи щодо використання резервів зростання обсягів експорту й поліпшення відповідних економічних показників.

Закінчуючи аналіз показників реалізації продукції, необхідно визначити резерви і здійснити підрахунок їх величин.

3.2. Зміст, завдання та об'єкти аналізу собівартості продукції.

Собівартість продукції — це виражена в грошовій формі сукупність витрат на виробництво та реалізацію продукції. Розрізняють виробничу собівартість продукції, собівартість усього товарного випуску та окремих видів продукції. За впливом на собівартість обсягу виробництва розрізняють змінну та фіксовану частини собівартості продукції.

За Типовим положенням з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг), затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.1996 р. №473, **собівартість** промислової продукції (робіт, послуг) — це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на її виробництво і збут.

Як економічна категорія собівартість:

- є основою для обліку та контролю за рівнем затрат на випуск і реалізацію продукції;
- слугує базою ціни товару і її нижньою межею, „обмежувачем” для виробника (підприємство не може встановлювати ціну, нижчу за собівартість, оскільки воно матиме збитки);

- визначає прибуток і рентабельність;
- відображає ефективність використання виробничих ресурсів, впровадження нових технологій та нововведень, удосконалення системи організації та управління виробництвом;
- є важливим елементом економічного обґрунтування управлінських та інвестиційних рішень.

Від рівня собівартості залежать фінансові результати діяльності підприємства, його фінансовий стан.

Витрати підприємства групуються за певними ознаками, що відображено на рис. 3.2.

Об'єктами аналізу собівартості є такі показники:

- витрати на одну гривню продукції;
- виробнича собівартість продукції за калькуляційними статтями та за елементами витрат;
- собівартість одиниці окремих видів продукції.

Головними **завданнями аналізу собівартості продукції** є:

- оцінка обґрунтованості планових завдань із собівартості продукції;
- перевірка достовірності інформації про фактичну собівартість;
- оцінка виконання планових завдань за узагальнюючими показниками їх динаміки;
- оцінювання виконання плану за собівартістю продукції в цілому по підприємству, а також за окремими видами продукції;
- вивчення причин відхилення фактичних витрат від планових за статтями, а також за окремими видами і групами продукції; дослідження структури витрат порівняно з плановими даними та в динаміці;
- виявлення резервів зниження витрат на виробництво і реалізацію продукції;
- розроблення заходів щодо забезпечення ефективного управління витратами і формування собівартості продукції.

За економічними елементами (однорідні витрати)

- Матеріальні витрати
- Витрати на оплату праці
- Відрахування на соціальні заходи
- Амортизаційні відрахування
- Інші операційні витрати
- Інші витрати

За цільовим призначенням у процесі виробництва (статтями витрат)

- Сировина та матеріали
- Зворотні відходи
- Паливо та енергія для технологічних цілей
- Витрати на оплату праці
- Витрати на соціальне страхування і до Пенсійного фонду
- Витрати на утримання та експлуатацію машин й обладнання
- Загальновиробничі витрати
- Адміністративні витрати
- Втрати під браку
- Інші виробничі витрати

За способом віднесення на собівартість

- Витрати прямі
- Витрати непрямі

За відношенням до обсягу виробництва

- Змінні витрати
- Умовно-постійні

Під час аналізу зазвичай використовуються такі **показники**:

- валові витрати;
- виробнича собівартість товарної продукції;
- витрати на 1 гривню товарної продукції;
- собівартість окремих видів продукції.

Для аналізу використовують:

- форма № 2 „Звіт про фінансові результати”;
- Звіт про витрати на виробництво продукції, робіт, послуг;
- Звіт з праці
- калькуляції собівартості окремих видів продукції;
- кошторис витрат;
- дані синтетичного та аналітичного обліку витрат за основними й допоміжними виробництвами;
- матеріали ревізій та обстежень;
- результати аналізу собівартості за попередні роки.

3.3. Аналіз витрат на одну гривню обсягу промислової продукції.

Витрати на 1 гривню обсягу промислової продукції — важливий, найбільш узагальнюючий показник собівартості продукції. Однією з переваг цього показника є його універсальність: його використання дає можливість оцінити не лише виконання плану за собівартістю продукції, а й дати оцінку її динаміки в будь-якій галузі виробництва, провести порівняльний аналіз собівартості продукції на підприємствах, які випускають однорідну продукцію.

Окрім того, показник витрат на 1 грн. обсягу промислової продукції наочно вказує на прямий зв'язок між собівартістю та прибутком, тобто в певному сенсі виконує роль показника рентабельності виробництва.

Витрати на 1 грн. обсягу промислової продукції розраховують діленням загальної суми витрат на виробництво і реалізацію продукції (повної собівартості) на вартість випущеної продукції в оптових цінах підприємства.

Аналіз витрат на 1 грн. обсягу промислової продукції проводять методом порівняння фактичних витрат звітного періоду з плановими,

визначають відхилення та обчислюють вплив на нього змін таких факторів:

- структура та асортимент випущеної продукції;
- рівень витрат на виробництво окремих виробів;
- ціни і тарифи на спожиті матеріальні ресурси;
- оптові ціни підприємства на виготовлену ним продукцію.

Вплив цих факторів на відхилення за рівнем витрат на 1 грн. обсягу промислової продукції визначають методом ланцюгових підстановок.

Використовуючи фактичні і планові показники зі звіту про собівартість, а також показники, одержані шляхом розрахунків, проводять групування інформації, яке представлено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2.

Оцінка витрат на 1 грн. продукції.

№ п/п	Показники	Повна собівартість продукції, тис. грн.	Обсяг продукції, тис. грн.	Витрати на 1 грн. продукції, коп.
1	За затвердженим планом			V_1
2	За планом, перерахованим на фактичний обсяг та асортимент продукції			V_2
3	Фактично в цінах, прийнятих у плані			V_3
4	Фактично в цінах, прийнятих у плані на продукцію при діючих цінах на матеріали, паливо, енергію			V_4
5	Фактично у діючих цінах			V_5

На зміну рівня витрат впливають такі чинники:

- зміна структури й асортименту продукції

$$\Delta_1 = V_2 - V_1;$$

- зміна рівня витрат

$$\Delta_2 = V_3 - V_2;$$

- зміна цін і тарифів на спожиті матеріальні ресурси

$$\Delta_3 = V_4 - V_3;$$

- зміна цін на готову продукцію

$$\Delta_4 = V_5 - V_4.$$

Загальний вплив факторів: $\Delta_1 + \Delta_2 + \Delta_3 + \Delta_4 = B_5 - B_1$, що відповідає відхиленню за рівнем витрат на 1 грн. продукції.

Досліджуючи резерви зниження витрат на 1 грн. продукції, необхідно пам'ятати, що від діяльності підприємства залежать лише такі фактори як зміна структури й асортименту продукції та рівень витрат на виробництво. Оскільки решта факторів не залежать від підприємства, їх не можна віднести до резервів зниження рівня витрат на 1 грн. продукції. Винятком є лише транспортно-заготівельні витрати.

У ході аналізу доцільно також вивчити динаміку витрат на гривню продукції та провести порівняння цього показника з аналогічними показниками підприємств галузі.

3.4. Аналіз витрат на виробництво за елементами та статтями.

У практиці бухгалтерського обліку та аналітичних досліджень витрати на виробництво групують і вивчають за двома взаємодоповнюючими напрямками — за елементами витрат та за калькуляційними статтями.

Елементні витрати — це однорідні за складом витрати підприємства. Вони характеризують використані ресурси за їхнім економічним змістом незалежно від форми і місця їх використання на той чи інший об'єкт віднесення витрат (наприклад, незалежно, чи стосуються вони цехів і ділянок основного виробництва, чи витрачені у цехах допоміжного виробництва; чи це прями витрати на виготовлення конкретного виробу, чи це витрати на обслуговування виробництва і управління). До них відносять: матеріальні витрати, витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, амортизаційні відрахування, інші операційні витрати та інші грошові витрати. Елементи затрат є однаковими для всіх галузей і на їх основі складається кошторис витрат на виробництво — один із найважливіших розділів бізнес-плану.

Для виявлення резервів зниження собівартості продукції вивчають витрати з точки зору їх функціональної ролі в процесі виробництва. Для цього проводять групування витрат за призначенням, тобто за статтями калькуляції. Калькуляційні статті характеризують склад використаних ресурсів залежно від напрямів і місця їх

використання (в основному, допоміжному чи обслуговуючому виробництві) на об'єкт витрат. Тобто, групування затрат за статтями калькуляції вказує, на що конкретно та в яких розмірах використані ресурси.

Відмінність статей калькуляції від аналогічних елементів витрат в тому, що в першому випадку враховують лише витрати наданий виріб, а в другому — всі витрати підприємства, незалежно від того, де і на які потреби вони були здійснені.

Аналіз витрат за елементами дає змогу:

- дослідити зміни у структурі собівартості порівняно з бізнес-планом;
- оцінити динаміку структури витрат;
- охарактеризувати галузеві особливості (матеріаломісткість, фондомісткість, енергомісткість, трудомісткість виробництва);
- встановити вплив науково-технічного прогресу, рівня кооперації та спеціалізації на зміну структури витрат;
- визначити найважливіші напрями пошуку резервів зниження собівартості.

Найбільш корисним для вивчення змін у структурі витрат на виробництво є аналіз собівартості за елементами витрат.

Аналіз проводиться **методом** порівняння фактичної питомої ваги кожного елемента витрат на виробництво з базовою (з питомою вагою витрат попереднього року). Оцінюють зміни в питомій вазі кожного елемента витрат у загальній їх сумі, тобто досліджують структуру витрат. Детальний аналіз структури витрат на виробництво потрібний для того, щоб виявити витрати, які є найбільш значущими для підприємства або можуть стати такими в майбутньому. Не можна одержати помітну економію по витратах, які становлять, наприклад, 1% від усіх витрат. Багато авторів сходяться на думці, що для одержання ефекту потрібно проаналізувати 20% видів витрат, які займають близько 80% у їх сукупній величині.

Розглядаючи структуру витрат підприємства, потрібно оцінювати кожну статтю щодо її значущості і контрольованості.

Для аналізу за даними кошторису та звіту про затрати на виробництво складають таблицю 3.3.

Таблиця 3.3.

Аналіз витрат на виробництво

№ п/ п	Елементи витрат	За планом		Фактично		Відхилення	
		сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %	сума, тис. грн.	питома вага, %
1	Матеріальні витрати						
2	Витрати на оплату праці						
3	Відрахування на соціальні заходи						
4	Амортизаційні відрахування						
5	Інші витрати						
6	Разом						

Аналіз витрат за калькуляційними статтями дозволяє дати оцінку розміру економії чи перевитрат у зв'язку з відхиленням фактичної собівартості від планової, показати „внесок” кожної калькуляційної статті в загальне відхилення, зробити висновок про характер матеріало-, оплато-, фондомісткості виробництва і в результаті здійснити заходи щодо виявлення і реалізації резервів зниження собівартості продукції.

Оцінку собівартості розпочинають з вивчення загального виконання плану зі собівартості продукції. На наступному етапі аналізу вивчають відхилення в розрізі окремих видів статей та визначають, за рахунок дії яких саме чинників одержано ці відхилення. При цьому слід мати на увазі, що один і той самий чинник по-різному впливає на відхилення за статтями собівартості. Наприклад, якщо у звітному періоді підприємство проводило значну роботу з механізації праці працівників, то це зможе призвести до зниження витрат на заробітну плату внаслідок вивільнення частини працівників, але й одночасно збільшити витрати на утримання та експлуатацію устаткування. Отже, перевитрати за одними статтями не можна розглядати ізольовано від економії за іншими статтями.

Ще один комплексний фактор — збільшення купованих виробів і напівфабрикатів. Він збільшує суму відповідних матеріальних затрат, а це обов'язково веде до зниження витрат на заробітну плату,

відрахувань на соціальне страхування, зменшує витрати на сировину та матеріали й, імовірно, за іншими статтями. Отже, негативні відхилення за одними статтями не можна розглядати завжди ізольовано від позитивних відхилень за іншими статтями. Природно, це ускладнює аналіз за статтями витрат. Проте дія таких комплексних факторів має місце не дуже часто. Зазвичай відхилення за кожною статтею собівартості спричиняють поодинокі фактори, які не виходять за межі цієї статті.

Після вивчення загальної картини відхилень за статтями собівартості необхідно перейти до ретельнішого аналізу витрат за окремими статтями собівартості продукції.

Оцінку собівартості продукції за калькуляційними статтями проводять в табл. 3.4.

Таблиця 3.4.

Аналіз собівартості промислової продукції за статтями витрат,
тис. грн.

№ п/п	Статті витрат	Собівартість промислової продукції за планом	Фактично випущена продукція		Економія (-), перевитрати (+)		Зміна витрат за рахунок обсягу виробництва
			за плановою собівартістю	за фактичною собівартістю	у сумі	у %	
1	Сировина й матеріали						
2	Зворотні відходи						
3	Куповані вироби, напівфабрикати						
4	Паливо та енергія						
5	Основна заробітна плата						
6	Додаткова заробітна плата						
7	Відрахування на соціальне страхування						

8	Загально виробничі витрати						
9	Інші витрати						
10	Втрати від браку						
11	Виробнича собівартість						

3.5. Аналіз матеріальних затрат.

Аналізуючи матеріальні затрати, необхідно враховувати, до якої галузі належить досліджуване підприємство. Це зумовлює різний вміст матеріалів і сировини у собівартості продукції, тобто матеріаломісткість продукції. Загалом в обробних галузях виробництва питома вага цих затрат дуже велика.

Далі необхідно встановити, які технологічні процеси застосовуються, наскільки вони досконалі та сучасні, тобто безвідходні. Нині особливу увагу слід приділяти затратам пального та електроенергії у зв'язку з їх дефіцитністю і великою вартістю.

Аналіз матеріальних затрат полягає в порівнянні фактичного їх обсягу з плановим чи базовим і в обчисленні впливу окремих факторів на виявлені відхилення. Специфіка цих факторів і конкретна методика дослідження їх залежать від особливостей технології, а також від використовуваних видів сировини, матеріалів та енергоносіїв.

Проте завжди слід виявляти вплив таких факторів:

- зміни питомих затрат сировини та матеріалів на одиницю продукції — фактор „норм”;
- зміни собівартості заготівлі одиниці сировини та матеріалів — фактор „цін”.

Останній фактор складається з таких трьох підфакторів:

- а) зміни купівельних цін з урахуванням усіх доплат і знижок;
- б) транспортних затрат, до яких належать і вантажно-розвантажувальні;
- в) заготівельних затрат.

Зміна питомих затрат сировини та матеріалів може відбуватися з причин:

- пов'язаних із виконанням плану технічного розвитку в заходах, спрямованих на зниження норм витрачання;
- зумовлених іншими відхиленнями від поточних норм витрачання.

В ході аналізу дають оцінку:

- 1) змінам, які відбулися в сумі та питомій вазі прямих витрат у плановій та фактичній собівартості продукції;
- 2) впливу факторів на відхилення фактичних витрат від планових (базових).

Насамперед вивчають, які зміни відбулися в сумі прямих матеріальних витрат та їх питомій вазі в повній собівартості продукції (табл. 3.5).

Таблиця 3.5.

Аналіз прямих матеріальних витрат, тис. грн.

№ п/п	Показники	Фактично випущена продукція		Відхилення	
		за плановою собівартістю	за фактичною собівартістю	у сумі	у %
1	Сирочина, матеріали, паливо				
2	Зворотні відходи (віднімаються)				
3	Куповані вироби, напівфабрикати, послуги кооперованих підприємств				
4	Усього прямих матеріальних витрат				
5	Повна собівартість продукції				
6	Питома вага прямих матеріальних витрат у повній собівартості продукції				

На відхилення фактичних матеріальних витрат від планових, перерахованих на фактичний обсяг і структуру випущеної продукції, впливають три основні фактори, скорочено названі „за рахунок норм”, „за рахунок цін” і „за рахунок заміни”. Останній фактор виражається у відхиленні норми витрат і ціни замінюваного матеріалу від норми витрат і ціни замінного матеріалу.

Розрахунок впливу факторів „норм” і „цін” на відхилення матеріальних витрат можна подати у табл. 3.6.

Таблиця 3.6.

Оцінка впливу факторів „норм” і „цін” на відхилення з матеріальних витрат на виріб А.

Вид матеріалу	За планом			Фактично			Відхилення (+/-)
	норма витрат, м ³	ціна за одиницю матеріалу, грн.	сума, грн.	норма витрат, м ³	ціна за одиницю матеріалу, грн.	сума, грн.	
М-1							
М-2							
М-3							
М-4							
Усього	—	—		—	—		

Аналіз матеріальних затрат завжди завершується підрахунком резервів зменшення затрат і розробкою відповідних заходів щодо їх використання.

Вплив факторів на відхилення за матеріальними витратами від заміни матеріалів визначається так:

- вплив відхилення норм витрат матеріалів у результаті заміни обчислюється як добуток різниці між нормою витрат замінюваного матеріалу і нормою витрат замінного матеріалу на ціну замінного матеріалу;
- вплив відхилення цін на матеріали в результаті їх заміни визначається як добуток різниці між ціною замінюваного матеріалу і ціною замінного матеріалу на кількість витрат замінюваного матеріалу за нормою.

Подальший аналіз спрямований на виявлення конкретних причин, які викликали вплив цих факторів.

3.6. Аналіз витрат на оплату праці.

Прямі трудові затрати в складі собівартості продукції відображаються за такими статтями, як основна і додаткова заробітна плата виробничих робітників та відрахування на соціальні заходи.

У більшості галузей промисловості затрати на оплату праці мають меншу питому вагу в собівартості продукції, ніж матеріальні затрати. Проте загальновідомо, що одним із найважливіших джерел

зниження собівартості продукції є більш швидке зростання продуктивності праці порівняно із середньою оплатою праці. Тому аналізу витрат на оплату праці слід завжди приділяти увагу в першу чергу.

Оплату праці аналізують за двома **напрямами**:

- 1) аналіз фонду оплати праці як елемента затрат на виробництво на підставі спеціальної статистичної форми (1-ПВ);
- 2) аналіз оплати праці за окремими статтями калькуляції, насамперед за статтею „Зарплата виробничих робітників”.

Перший напрям має явні переваги, оскільки ґрунтується на всебічній інформації звітності за трудовими показниками. Аналіз виконання фонду оплати праці розпочинають з визначення абсолютного відхилення від планового фонду або фактичного відхилення за базовий період. Після цього досліджують причини такого відхилення, виявляючи вплив двох факторів: зміни середньооблікової чисельності (кількісний фактор) і зміни середньої заробітної плати (якісний фактор).

Для розрахунку можна використати спосіб абсолютних різниць, згідно з яким вплив першого з названих факторів визначають множенням відхилення від плану за кількістю на планову середню заробітну плату, а вплив другого — множенням відхилення від плану з середньої заробітної плати на фактичну чисельність.

Середньорічна заробітна плата, у свою чергу, залежить від дії таких факторів: кількості робочих днів у періоді, тривалості робочого дня (зміни), середньогодинної оплати.

Під час аналізу складу фонду заробітної плати робітників потрібно встановити співвідношення різних видів оплати праці (погодинна, відрядна та ін.), а також виявити непродуктивні виплати. Серед останніх найвідоміші такі:

- а) доплати у зв'язку зі змінами умов праці;
- б) доплати за роботу в понаднормовий час;
- в) оплата цілодобових простоїв і годин внутрішньозмінних простоїв;
- г) заробітна плата у складі браку продукції.

Крім того, у складі нарахованої заробітної плати можуть бути оплата невиконаних технологічних операцій, оплата невиконаної готової продукції (приписки обсягів виробництва) тощо. Всі ці суми слід урахувувати як резерви економії фонду заробітної плати.

Зменшення непродуктивних виплат заробітної плати зовсім не суперечить підвищенню основних тарифних розцінок і погодинної плати, особливо коли спостерігається зростання продуктивності праці. Взагалі на сучасному етапі підвищення рівня заробітної плати це надзвичайно важливий економічний і соціальний фактор, проте він не лише залежить від продуктивності праці, а й має тісно узгоджуватися з фінансовим станом підприємства.

3.7. Аналіз загальновиробничих витрат.

Згідно зі П(С)БО № 16 „Витрати” до складу **загальновиробничих витрат включають:**

- витрати на управління виробництвом;
- амортизацію основних засобів загальновиробничого призначення;
- витрати на утримання, експлуатацію та ремонт, операційну оренду основних засобів, інших необоротних активів загальновиробничого призначення;
- витрати на вдосконалення технології і організації виробництва;
- витрати на опалення, освітлення, водопостачання, водовідведення та інше утримання виробничих приміщень;
- витрати на обслуговування виробничого процесу;
- витрати на охорону праці, техніку безпеки та охорону навколишнього середовища;
- інші витрати (втрати від браку, оплата простоїв тощо).

Питома вага затрат на обслуговування виробництва та управління в собівартості продукції залежить від галузі промисловості.

Метою аналізу загальновиробничих витрат є пошук і виявлення чинників економії ресурсів.

Аналіз проводять методом порівняння фактичних витрат з витратами, передбаченими кошторисом. Обчислюють суми перевитрат (економії) за кожною статтею. Оскільки до складу загальновиробничих витрат входять і змінні витрати, що змінюються прямо (або майже прямо) пропорційно до зміни обсягу діяльності, то перед порівнянням фактичної їх суми зі сумою, передбаченою кошторисом, останню слід перерахувати на фактичний обсяг діяльності.

Під час аналізу можна встановити абсолютне та відносне їх відхилення від кошторису як у цілому, так і за окремими видами статей. Проте аналіз у динаміці цих затрат доцільно проводити лише з використанням відносних показників у розрахунку на 1 грн. товарної продукції.

Аналізуючи ці затрати, треба пам'ятати, що вони здебільшого мають сталий характер. Тому звичайно обмежуються визначенням абсолютних відхилень від кошторису. Винятком є витрати на утримання та експлуатацію машин і обладнання (крім їхньої амортизації), які за своєю сутністю є змінними, оскільки залежать від обсягу виробництва. За цими витратами розраховують також відносне відхилення, порівнюючи фактичні витрати з даними кошторису, перерахованими на відсоток виконання плану випуску товарної продукції. У подальшому аналізі слід виявити причини відхилень фактичних витрат від планових.

Причинами відхилень за окремими статтями витрат можуть бути:

- амортизація устаткування — зміна вартості устаткування, в тому числі внаслідок переоцінки, дострокового надходження й вибуття основних засобів, зміна порядку і норм амортизаційних відрахувань;
- поточний і капітальний ремонт — зміна норм витрат і цін на ремонтні матеріали, зміна погодинної оплати робіт і трудомісткості їх виконання, зміна кількості устаткування та обсягів виконаних робіт тощо.

Причинами відхилень за статтями витрат можуть бути також необґрунтованість плану і неправильне їх віднесення.

3.8. Аналіз інших доходів і витрат.

Окрім прибутку (збитку) від реалізації продукції підприємства можуть мати фінансові результати від іншої реалізації. Зазвичай, вони виникають за операціями з майном підприємства. До них відносяться:

- прибутки (збитки) від реалізації основних засобів, нематеріальних активів, виробничих запасів, фінансових активів та іншого майна;
- списання основних засобів у зв'язку з їх моральною зношеністю;
- здавання приміщень в оренду;

- утримання, законсервованих об'єктів та виробничих потужностей;
- анулювання виробничих замовлень (договорів);
- припинення виробництва, яке не дало прибутків;
- прибутки (збитки) від реалізації продукції підсобного сільського господарства, надання послуг автотранспорту та ін.

Аналіз фінансових результатів від іншої реалізації передбачає оцінку цих операцій з погляду законності їх здійснення, правильності оцінки майна, що реалізується, визначення затрат з реалізації та прибутку. Прибуток порівнюють за кілька звітних періодів, установлюють динаміку.

Слід мати на увазі, що в практиці роботи підприємств прибутки (збитки) від іншої реалізації можуть плануватися (наприклад, надання послуг автотранспорту, реалізація продукції підсобного сільського господарства). Фінансові результати за цими видами діяльності підлягають глибокому аналізу, у ході якого виявляють причини понадпланових збитків, розробляють заходи щодо їх усунення в майбутньому.

В умовах ринкової економіки значно зріс вплив інших доходів і витрат (фінансових результатів від позареалізаційних операцій) на формування остаточних фінансових результатів діяльності підприємства.

Прибутки і збитки від **позареалізаційних операцій** являють собою суми, які пов'язані з управлінням підприємством, інвестиційними та фінансовими операціями, а також суми, що стосуються надзвичайної діяльності підприємства.

У ході аналізу насамперед потрібно провести дослідження складу та структури **адміністративних витрат і витрат на збут**, визначити динаміку цих витрат та їх вплив на фінансові результати, що стосуються операційної діяльності підприємства.

Особливу увагу слід приділити аналізу **штрафів, пені та неустойок** за угодами постачання та збуту. Вивчають їх склад і динаміку, виявляють винуватців. Та обставина, що підприємство саме може отримувати подібні санкції, не повинна слугувати пом'якшуючим моментом у порушенні ним виконання своїх договірних зобов'язань. Тому всю суму сплачених санкцій потрібно розглядати як резерв збільшення прибутку.

У складі інших доходів і витрат нерідко трапляються **прибутки і збитки попередніх років**, виявлені підприємством у звітному році. Якщо вони значні, то це свідчить, у кращому разі, про низький рівень звіту за попередній рік, а в гіршому — про викривлення показника собівартості продукції попереднього року. Тому їх аналізу потрібно приділити належну увагу.

При вивченні збитків **від стихійних лих** слід мати на увазі, що часто на цю статтю можуть відносити втрати, які викликані безгосподарністю, а також збитки від нестач і крадіжок.

За наявності збитків від **списання безнадійної дебіторської заборгованості** потрібно виявити, через які обставини виникла ця заборгованість, чи була передана справа до господарського суду, яке його рішення. Збитки за цією статтею здебільшого свідчать про низький рівень постановки обліку та контролю за станом розрахунків. При цьому виявляються обліковці, які пропустили терміни стягнення заборгованості.

Аналізуючи **витрати на збут**, зокрема витрати на пакувальні матеріали, на рекламу, вивчення ринків збуту, інші маркетингові дослідження, слід пам'ятати, що економія на цих видах витрат не завжди є бажаною, оскільки саме від цих чинників залежить збільшення обсягу продажу.

Контрольні запитання:

1. Якими джерелами інформації користуються під час аналізу обсягу реалізації?
2. Напрями аналізу обсягу реалізації.
3. Які фактори впливають на обсяг реалізації?
4. Які резерви збільшення обсягу реалізації?
5. Дайте визначення собівартості продукції та розкрийте значення цього показника в підвищенні ефективності діяльності підприємства.
6. За якими ознаками групуються витрати підприємства на продукцію?
7. Сформулюйте основні завдання аналізу собівартості продукції (робіт, послуг).
8. Як обчислити витрати на 1 грн. обсягу промислової продукції?
9. Назвіть фактори, які впливають на собівартість продукції.

10. Який метод аналізу застосовують для оцінки витрат за їх елементами та статтями?
11. Які виграти відносяться до прямих?
12. Назвіть чинники, які впливають на відхилення фактичних матеріальних витрат від планових, фактичних витрат на оплату праці від планових та методику обчислення впливу цих чинників.
13. Що включають до складу загальновиборничих витрат та якими методами проводять оцінку цих витрат?
14. Для чого використовують результати аналізу витрат і собіваргості?
15. Сформулюйте основні положення проведення аналізу інших доходів та витрат.

ТЕМА 4. АНАЛІЗ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПРОДУКЦІЇ

Рентабельність — це відносний показник, що характеризує рівень ефективності (доходності) діяльності підприємства.

Показники рентабельності повніше, аніж прибуток, характеризують кінцеві результати роботи підприємства, оскільки їх величина показує співвідношення прибутку з наявними або використаними ресурсами.

Розрізняють наступні показники рентабельності:

- рентабельність підприємства;
- рентабельність продажу;
- рентабельність окремого виробу.

Аналіз передбачає:

- оцінку показників рентабельності та їх динаміки;
- визначення впливу факторів на зміну рентабельності;
- виявлення резервів підвищення рівня рентабельності.

Джерелами аналізу показників рентабельності є:

- бізнес-план;
- форма № 1 „Баланс підприємства”;
- форма № 2 „Звіт про фінансові результати”;
- „Звіт про витрати на виробництво продукції (робіт, послуг)”;
- планові та звітні калькуляції;
- інформація про ціни.

Якщо сума прибутку показує абсолютний ефект від діяльності, то рентабельність характеризує міру цієї ефективності, тобто відносний ступінь прибутковості підприємства або продукції, що виробляється. У загальній формі рентабельність розраховують як відношення прибутку до витрат, або застосованих ресурсів (капіталу). Рентабельність продукції характеризує ефективність витрат на її виробництво і збут.

Передусім обчислюється **рентабельність усієї реалізованої продукції** як відношення валового прибутку від реалізації до собівартості реалізованої продукції.

Рентабельність продукції можна обчислити також як відношення прибутку до обсягу реалізованої продукції. У такому вигляді цей показник більше застосовується у зарубіжній практиці. У вітчизняній практиці розраховують валову, операційну та чисту рентабельність реалізованої продукції.

Валова рентабельність реалізованої продукції визначається так:

$$R_{\text{вал}} = \frac{ПР_{\text{вал}}}{РП},$$

де $R_{\text{вал}}$ — валова рентабельність реалізованої продукції;

$ПР_{\text{вал}}$ — валовий прибуток;

$РП$ — виручка від реалізації продукції.

Коефіцієнт валового прибутку показує ефективність виробничої діяльності підприємства, а також ефективність політики ціноутворення.

Операційна рентабельність реалізованої продукції визначається за формулою:

$$R_{\text{оп}} = \frac{ПР_{\text{оп}}}{РП},$$

де $R_{\text{оп}}$ — операційна рентабельність реалізованої продукції;

$ПР_{\text{оп}}$ — операційний прибуток;

$РП$ — виручка від реалізації продукції.

Цей коефіцієнт показує рентабельність підприємства після вирахування витрат на виробництво і збут товарів.

Показник операційної рентабельності є одним із найкращих інструментів визначення операційної ефективності та показує спроможність керівництва підприємства одержувати прибуток від діяльності до вирахування витрат, що не відносяться до операційної

діяльності. Цей показник доцільно оцінювати спільно з показником валової рентабельності. Наприклад, якщо протягом кількох років валова рентабельність істотно не змінювалася, а показник операційної рентабельності поступово знижувався, то причина криється, скоріше за все, у збільшенні витрат за статтями адміністративних і збутових витрат.

Чиста рентабельність реалізованої продукції розраховується таким чином:

$$P_{ч} = \frac{ЧПр}{РП},$$

де $P_{ч}$ — чиста рентабельність реалізованої продукції;
 $ЧПр$ — чистий прибуток;
 $РП$ — виручка від реалізації продукції.

Незмінність протягом будь-якого періоду показника операційної рентабельності з одночасним зниженням показника чистої рентабельності може свідчити про збільшення фінансових витрат і одержання збитків від участі в капіталі інших підприємств, або про підвищення суми сплачуваних податкових платежів. Цей коефіцієнт показує повний вплив структури капіталу і фінансування компанії на її рентабельність.

У процесі аналізу необхідно вивчити динаміку вищенаведених показників рентабельності та здійснити їх порівняння зі значеннями аналогічних коефіцієнтів по галузі, а також з показниками рентабельності конкурентів.

Рентабельність продаж обчислюють діленням чистого прибутку ($ЧПр$) на суму виторгу від реалізації продукції, без ПДВ та акцизів ($РП$):

$$P_{np} = \frac{ЧП}{РП}.$$

При оцінці рентабельності продажів на основі показників прибутку і виручки від реалізації розраховується коефіцієнт рентабельності щодо всієї продукції в цілому або за її окремими видами.

Показники рентабельності продажу характеризують дохідність реалізованої продукції і показують, яку суму прибутку отримує підприємство з кожної гривні реалізованої продукції.

Для поглибленого аналізу ефективності діяльності підприємства на практиці використовують показник рентабельності окремих видів продукції.

Рентабельність окремих видів продукції обчислюється за формулою:

$$R_i = \frac{Ц_i - C_i}{C_i} \cdot 100,$$

де R_i — рентабельність i -го виду продукції, %;

$Ц_i, C_i$ — відповідно ціна і собівартість i -го виду продукції.

Розрахунок впливу факторів цін і собівартості на зміну рентабельності окремих видів може бути проведений з використанням даних табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Аналіз рентабельності виробу „А”

№ п/п	Показник	Базовий рік	Звітний рік	Відхилення (+/-)
1	Ціна продажу виробу, грн.			
2	Повна собівартість виробу, тис. грн.			
3	Рентабельність виробу, % $((п.1 - п.2) / п.1) \cdot 100$			

Для виявлення кількісного впливу кожного фактора треба обчислити умовний показник рентабельності виробу при базовій собівартості і звітній ціні:

$$R_{\text{умов}} = (Ц_{\text{зв.рік}} - Ц_{\text{баз.рік}}) / Ц_{\text{зв.рік}} \cdot 100.$$

Тоді зміна ціни продажу виробу зумовить зміну рентабельності (Р) на $(R_{\text{умов}} - R_{\text{баз.рік}})$ %, а зміна собівартості приведе до зміни рентабельності (Р) на $(R_{\text{зв.рік}} - R_{\text{умов}})$ %. Такий аналіз дає відповідь на питання: які види продукції варто включати до програми виробництва?

Оцінювання цих показників проводиться методом порівняння фактичного їх рівня з плановим, прогнозованим. Окрім того, порівнюють фактичні темпи зростання показників з темпами зростання, передбаченими планом, прогнозом.

У багатонаменклатурному виробництві в процесі аналізу рентабельності виробів слід застосовувати спосіб групувань. Насамперед усі вироби групують за ознакою „рентабельна чи нерентабельна продукція”. При цьому визначають кількість нерентабельних видів продукції, розраховують питому вагу (y

відсотках до загальної кількості виробів), а також їхню питому вагу в обсязі реалізованої продукції. Треба також визначити, чи є серед нерентабельних виробів такі, що входять до складу найважливіших профільних видів продукції, чи є нові перспективні виробы.

Дуже важливо здійснити групування продукції, що виробляється, за рівнем рентабельності:

- виробы з низькою рентабельністю;
- виробы із середньою або нормальною рентабельністю (близькою до середньої рентабельності по галузі);
- виробы високорентабельні.

При цьому необхідно дати оцінку питомої ваги кожної групи в загальному обсязі реалізації.

Далі здійснюють групування виробів за ознакою ступеня та напрямку зміни рентабельності порівняно з попереднім періодом. При цьому визначають кількість виробів, рентабельність яких:

- помітно зросла;
- суттєво не змінилася;
- знизилася.

Це дозволить керівництву підприємства прийняти правильне управлінське рішення щодо формування виробничої програми на майбутній період.

Групування виробів за зазначеними та, можливо, іншими ознаками дає змогу краще зрозуміти існуючі проблеми й визначити напрями підвищення прибутковості виробництва. При цьому треба враховувати вплив на рентабельність продукції таких факторів, як:

- зміна ринкових цін на продукцію даного підприємства;
- зміна податку на додану вартість;
- зміна рівня собівартості виробу з усіма факторами, які на неї впливають.

Вивчення впливу обсягу виробництва на рівень рентабельності — окреме питання аналізу прибутковості підприємства. Для цього рекомендується будувати графік розрахунку критичної точки обсягу виробництва (рис. 4.1).

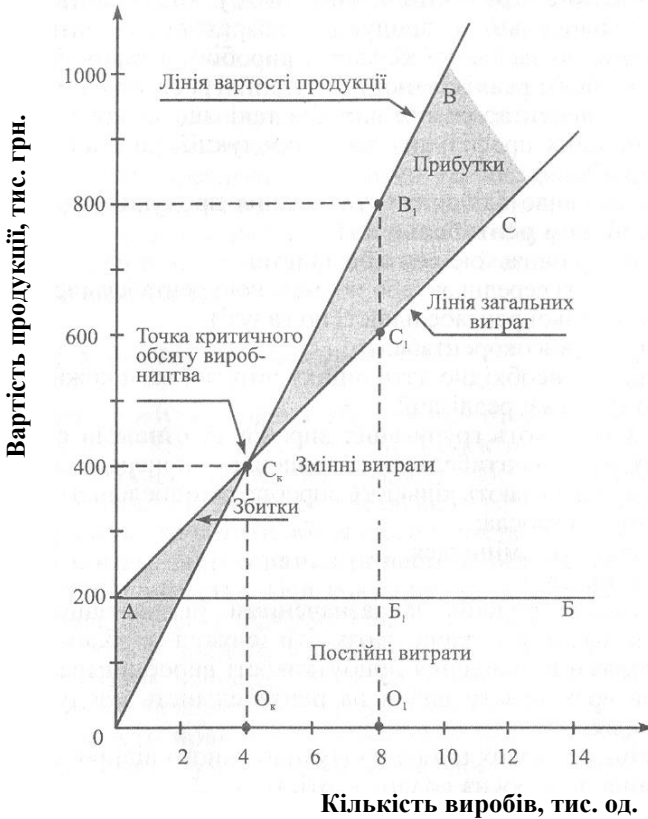

Рис. 4.1. Графік визначення точки критичного обсягу виробництва

Будується графік шляхом відкладання на горизонтальній осі обсяг випуску продукції у натуральному виразі, а на вертикальній — вартість випуску продукції в цінах реалізації, за вирахуванням ПДВ, і загальну її собівартість. Лінія OB показує вартість продукції, AB — постійні витрати, AC — змінні витрати. Тоді вертикальна лінія B_1O_1

відображає величину вартості реалізованої кількості продукції, яка має такі складові: відрізок O_1B_1 — постійна частина витрат, B_1C_1 — змінні витрати і C_1B_1 — фактичний прибуток при випуску певної кількості продукції.

Графік дає можливість здійснити низку аналітичних розрахунків. Насамперед варто зауважити, що точка перетину лінії вартості продукції OB і лінії собівартості випуску AC — це той критичний обсяг виробництва, за якого виручка за продукцію дорівнює її собівартості. Перпендикуляр з точки C_k на горизонтальну вісь до точки O_k показує критичний обсяг виробництва. При обсягу виробництва продукції, меншому за критичний, підприємство працюватиме зі збитком, якщо обсяг буде більший — одержить прибуток.

За допомогою такого графіка можна проаналізувати різні варіанти обсягів виробництва і визначити ступінь їх прибутковості. Проте слід мати на увазі, що цей графічний метод передбачає низку допущень та умовностей, а саме:

- незмінність постійної частини витрат для будь-якого обсягу виробництва;
- повна пропорційність зміни змінних витрат;
- стабільні, незмінні ціни;
- випуск одного виду або однорідної продукції.

Реально дотримати всіх цих умов не вдається. Але для початкового аналізу варіантів обсягу виробництва цей графічний метод може бути дуже корисним і наочним.

Розрахунок критичної точки обсягу виробництва можна здійснити, використовуючи таку формулу:

$$ВП_{без} = \frac{ПВ}{Ц_i - ЗВ_i},$$

де $ВП_{без}$ — кількість виробленої (проданої) продукції, яка забезпечує беззбитковість (нульовий варіант);

$ПВ$ — загальна сума постійних витрат підприємства;

$Ц_i$ — ринкова ціна i -го виробу;

$ЗВ_i$ — змінні витрати у складі i -го виробу.

Суму валового прибутку ($ПР^{вал}$), який одержить підприємство за заданої кількості виробів (K_i) розраховують за формулою:

$$ПР^{вал} = (Ц_i \cdot K_i) - (ПВ + ЗВ_i \cdot K_i) \text{ або } ПР^{вал} = (Ц_i - ЗВ_i) \cdot K_i - ПВ.$$

І нарешті, можна визначити потрібну кількість продукції для одержання бажаної суми валового прибутку (ПР):

$$K = \frac{PP + PV}{Ci - 3Vi}$$

У подальшому аналізі можна застосувати точніші розрахунки відносно бажаного варіанта обсягу виробництва.

Серед факторів, які впливають на собівартість продукції, особливу увагу слід звернути на час випуску продукції. У перший рік, як правило, рентабельність дуже низька, але наступні кілька років спостерігається значне її підвищення. Згодом її величина стабілізується і навіть може зменшуватися. Однією з причин зростання рентабельності або супровідним фактором може бути збільшення обсягів виробництва цієї продукції.

Показник рентабельності продукції в цілому по підприємству може змінитися внаслідок зміни рентабельності окремих видів продукції та асортиментно-структурних зрушень у реалізованій продукції.

Контрольні запитання:

1. Які основні завдання аналізу рентабельності продукції?
2. Як розрахувати показники рентабельності продукції та проаналізувати їх?
3. Як проводиться аналіз окремих одиниць продукції?
4. Критична точка обсягу виробництва і рентабельність продукції.

ТЕМА 5 АНАЛІЗ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

У практичній діяльності для оцінки ефективності роботи підприємства використовують кілька показників. Найбільш узагальнюючим показником є рентабельність підприємства, оскільки у ньому відображається вплив усіх факторів виробництва, реалізації, а також ефективність використання оборотних коштів.

Рентабельність застосованих (інвестованих) ресурсів є рентабельністю підприємства. Цей показник може бути обчислений як відношення прибутку підприємства до сукупності виробничих фондів,

балансових активів, власного чи акціонерного капіталу. Останній показник цікавить насамперед акціонерів і майбутніх інвесторів, оскільки він визначає верхню межу дивідендів.

Рентабельність підприємства (загальна рентабельність) — це найбільш узагальнений показник його діяльності. В ньому синтезуються всі фактори виробництва та реалізації продукції, оборотність господарських коштів і позареалізаційні фінансові результати.

Інформаційними джерелами для проведення аналізу рентабельності підприємства є форми річної фінансової звітності.

Проведення аналізу рентабельності підприємства передбачає порівняння запланованих і фактично досягнутих показників, виявлення причин відхилень, факторів, які впливають на них, розробку заходів із використанням резервів підвищення рентабельності виробництва.

Рентабельність підприємства — це відношення чистого прибутку до середньорічної вартості виробничих фондів.

Аналітичне дослідження динаміки рентабельності підприємства проводять з використанням таблиці 5.1.

Таблиця 5.1.

Оцінка динаміки рентабельності підприємства

№ п/п	Показник	Базовий рік	Звітний рік	Відхилення (+/-)
1	Чистий прибуток, тис. грн.			
2	Середньорічна вартість виробничих фондів, тис. грн.			
3	Обсяг реалізації продукції, тис. грн.			
4	Рентабельність підприємства, % (п.1/ п.2 · 100)			
5	Реалізація на 1 грн. виробничих фондів, коп. (п.3/ п.2)			
6	Прибуток на 1 грн. реалізації, коп. (п.1/ п.3)			

На відхилення за рівнем рентабельності впливають два чинники:

➤ зміна прибутку на 1 грн. реалізації продукції:

$$\Delta \text{РП}_{\text{фондів}}^{\text{Зв.рік}} \text{ грн. реаліз.} = (\text{ПР}^{\text{Зв.рік}} \text{ грн. реаліз.} - \text{ПР}^{\text{Баз.рік}} \text{ грн. реаліз.}) \cdot (\text{РП}_{\text{на 1 грн. вир.}})$$

➤ зміна реалізації на 1 грн. виробничих фондів:

$$\Delta \text{РП на 1 грн. вир. ф.} = (\text{РП на 1 грн. вир. фондів}_{\text{Зв.рік}} - \text{РП на 1 грн. вир. фондів}_{\text{Баз.рік}}) \cdot \text{ПР на 1 грн. реаліз.}_{\text{Баз.рік}}$$

Закінчується аналіз рентабельності підприємства виявленням резервів збільшення рентабельності.

Послідовність аналізу резервів зростання рентабельності подано на схемі 5.1.

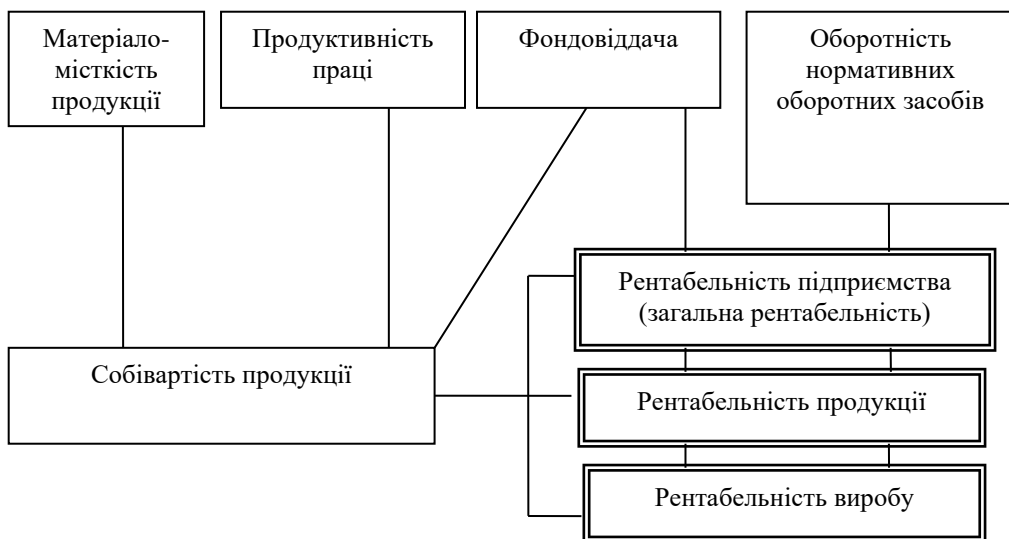

Схема 5.1. Аналіз резервів зростання показників рентабельності

Поряд із рентабельністю підприємства доцільно аналізувати показник рентабельності продукції. Для цього слід використовувати калькуляції собівартості продукції.

Необхідно також проаналізувати причини малорентабельності або збитковості підприємства. Ними в першу чергу можуть бути низький організаційно-технічний рівень організації виробництва, недосконала система ціноутворення на окремі види продукції, що реалізуються.

На сучасному етапі для проведення аналізу ефективності роботи підприємства доцільно використовувати ще ряд показників, зокрема таких, як:

- **рентабельність витрат на оплату праці** (в %) як співвідношення чистого прибутку до фонду оплати праці та соціальних відрахувань;
- **рентабельність поточних витрат** (в %) як співвідношення чистого прибутку до суми поточних витрат;
- **бюджетна рентабельність продукції** (в %) як співвідношення сумарної величини податків та платежів, які підприємство сплачує в державний та місцевий бюджети, а також цільовим фондам до виручки від реалізації продукції з врахуванням ПДВ, акцизного збору;
- **бюджетна рентабельність виробництва** (в %) як співвідношення сумарної величини податків та платежів, які підприємство сплачує державному та місцевому бюджету, а також цільовим фондам, до середньорічної вартості основних засобів, нематеріальних активів, а також середньорічного розміру обігових коштів;
- **рентабельність виробництва з доданої вартості** (в %) як співвідношення величини податку на додану вартість до середньорічної вартості основних засобів, нематеріальних активів та середньорічного обсягу обігових коштів підприємства;
- **рентабельність продукції за потоком грошових коштів** (в %) як співвідношення сумарної величини податку на додану вартість амортизаційних відрахувань, що включені до собівартість продукції до виручки від реалізації продукції;
- **рентабельність виробництва за потоком грошових коштів** (в %) як співвідношення сумарної величини податку на додану вартість, амортизаційних відрахувань, що включені в собівартість продукції, до середньорічної вартості основних засобів, нематеріальних активів та середньорічної величини розміру обігових коштів підприємства;
- **рентабельність продукції з доданої вартості** (в %) як співвідношення величини доданої вартості (чистої продукції підприємства) до виручки від реалізації продукції підприємства.

Контрольні запитання:

1. Що таке рентабельність підприємства?

2. Як здійснюється оцінка рентабельності підприємства?
3. Методика аналізу резервів збільшення рентабельності.
4. Які показники рентабельності використовуються для аналізу ефективності роботи підприємства?

ТЕМА 6. АНАЛІЗ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА

6.1. Роль і значення аналізу активів підприємства.

6.2. Аналіз довгострокових активів.

6.3. Аналіз короткострокових активів.

6.1. Роль і значення аналізу активів підприємства.

Активи підприємства — це засоби господарюючого суб'єкта, які потрібні для його функціонування у різних формах діяльності з метою одержання прибутку. Відповідно до принципів ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності за міжнародними стандартами активи підприємства класифікуються за **різними ознаками**.

За формою функціонування активи поділяються на: матеріальні, нематеріальні, фінансові. Матеріальні активи — мають матеріально-речову форму (основні засоби, незавершене виробництво, запаси готової продукції, інші матеріальні цінності). Нематеріальні активи — це права на використання окремих видів природних ресурсів, патентні права на використання винаходів, права на товарний знак чи товарну марку, права на використання програмних продуктів. Фінансові активи це грошові активи у національній та іноземній валюті, всі форми дебіторської заборгованості та фінансові інвестиції.

За характером участі у господарському обороті активи поділяються на: довготермінові (необоротні) і короткотермінові (оборотні). Саме за цією ознакою вони відображені у активі балансу.

За характером обслуговування активи поділяють на операційні й інвестиційні. До операційних активів належать основні виробничі засоби, нематеріальні активи операційної діяльності, оборотні операційні активи. До інвестиційних активів відносять реальні інвестиції та коротко- і довгострокові фінансові вкладення.

За джерелами формування активи поділяють на валові та чисті. Валові активи — це вартість підприємства, утворена за рахунок

власного і залученого капіталу. Чисті активи сформовані лише за рахунок власного капіталу.

За чутливістю до інформаційних процесів активи поділяються на: монетарні та немонетарні. До монетарних належать грошові кошти, депозити, короткострокові фінансові вкладення і засоби в розрахунках. Немонетарні активи — основні засоби, запаси, готова продукція, незавершене будівництво, товари. Монетарні та немонетарні активи відрізняються за необхідністю їх переоцінки при зміні цін.

За рівнем ліквідності активи класифікують залежно від можливостей їх переведення у засоби платежу. За цією характеристикою виділяють активи: абсолютноліквідні, високоліквідні, середньоліквідні, низьколіквідні, неліквідні. Абсолютно ліквідні активи — грошові кошти в національній і іноземній валютах. Високоліквідними є короткострокові фінансові інвестиції та короткострокова дебіторська заборгованість. До середньоліквідних належать всі види дебіторської заборгованості, крім короткотермінової, і запаси готової продукції. Низьколіквідні активи — це запаси матеріальних ресурсів, незавершене виробництво, незавершене будівництво, основні засоби, нематеріальні активи та довготермінові фінансові вкладення. Неліквідними активами є безнадійна дебіторська заборгованість і витрати майбутніх періодів.

Завдання аналізу активів:

- оцінка стану, структури та динаміки зміни активів підприємства;
- оцінка впливу зміни активів на зміну фінансового стану підприємства;
- виявлення причин, позитивних і негативних тенденцій зміни активів підприємства;
- аналіз і оцінка ефективності функціонування активів підприємства.

Детальнішу характеристику зміни фінансового стану за активами підприємства можна отримати при аналізі їхніх окремих видів.

6.2. Аналіз довгострокових активів.

Аналізуючи довгострокові (необоротні) активи, найважливішим для оцінки фінансового стану є діагностика динаміки їх зростання, структурних зрушень та ефективності використання. За динамікою

зміни основних засобів можна дати оцінку щодо зростання економічного потенціалу підприємства (зростання чи зменшення можливостей продуктивної діяльності) та про ступінь покриття (окупності) основного капіталу (за ступенем зношуваності). Детальнішу характеристику основних засобів отримують при аналізі ресурсного потенціалу підприємств.

Зміну обсягу і структури нематеріальних активів треба оцінювати лише за ефективністю використання, що виражається у показниках рентабельності та капіталовіддачі.

Аналізуючи необоротні активи, особливу увагу приділяють зміні довгострокових фінансових інвестицій, які свідчать про стратегію економічного розвитку, зміну структури власності тощо. Довгострокові фінансові інвестиції — це вагомий чинник зміни фінансового стану підприємства, а механізм цього взаємозв'язку дуже складний. Враховуючи це, у фінансовому аналізі цей напрям господарської діяльності досліджують окремо.

Вплив ефективності використання активів підприємства на зміну його фінансового стану можна визначити за показниками:

Коефіцієнт оборотності активів, що характеризує, наскільки ефективно використовуються активи з погляду обсягу реалізації:

$$\text{Коб.акт.} = \frac{\text{ЧД}}{(\text{Апоч.} + \text{Акін.})/2},$$

де ЧД — чистий дохід підприємства (виторг від реалізації за мінусом непрямих податків);

Апоч. — сума активів підприємства на початок аналізованого періоду;

Акін. — сума активів підприємства на кінець аналізованого періоду.

Рентабельність активів — ROA (Return on Assets), що характеризує, наскільки ефективно підприємство використовує свої активи для одержання прибутку:

$$\text{ROA} = \frac{\text{ЧП}}{(\text{Апоч.} + \text{Акін.})/2},$$

де ЧП — чистий прибуток підприємства.

Рентабельність капіталу — ROE (Return on Equity), що характеризує, наскільки ефективно підприємство використовує власний капітал:

$$ROE = \frac{ЧД}{(BK_{поч.} + BK_{кін.}) / 2},$$

де $BK_{поч.}$ — власний капітал підприємства на початок аналізованого періоду;

$BK_{кін.}$ — власний капітал підприємства на кінець аналізованого періоду.

Для аналізу причин зміни коефіцієнта ROE доцільно застосувати рівняння Дюпона:

$$ROE = ROA \cdot \frac{A}{BK},$$

де A — сума активів підприємства;

BK — сума власного капіталу підприємства.

Виділяють наступні завдання аналізу використання нематеріальних активів:

- аналіз обсягу й динаміки нематеріальних активів;
- аналіз структури й стану нематеріальних активів за видами, строками корисного використання й правової захищеності;
- аналіз рентабельності й фондovіддачі нематеріальних активів;
- аналіз ліквідності нематеріальних активів і ступеня ризику вкладень капіталу в нематеріальні активи.

Нематеріальні активи підприємства аналізують у табл. 6.1.

Таблиця 6.1.

Аналіз динаміки й структури нематеріальних активів підприємства

Показник	На початок року		На кінець року		Відхилення (+/-)		Зміна структури, %
	Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Темп приросту, %	
Нематеріальні активи, усього, у т.ч.							
Права на винаходи							

Права на користування природними ресурсами							
Організаційні витрати							
Інші							
Питома вага нематеріальних активів у валюті балансу, %							

При аналізі структури нематеріальних активів за джерелами надходжень виділяються такі групи:

Нематеріальні активи — усього, тис. грн., у тому числі:

- внесені засновниками;
- придбані за плату або в обмін на інше майно;
- отримані безоплатно від юридичних і фізичних осіб;
- субсидії державних органів.

При аналізі структури нематеріальних активів за ступенем правової захищеності виділяються такі групи об'єктів:

Нематеріальні активи — усього, у тому числі захищені:

- патентами на винаходи;
- зареєстрованими ліцензіями;
- свідоцтвами на корисну модель;
- патентами на промислові зразки;
- свідоцтвами на товарний знак;
- свідоцтвами на право користування найменуванням місця походження товару;
- свідоцтвами про офіційну реєстрацію, баз даних;
- авторськими правами.

Престижність або значущість нематеріальних активів може бути оцінена тільки експертним шляхом. Експерти використовують як основний критерій престижності нематеріальних активів можливість корисного використання їхніх коштів на рівнях:

- міжнародному;
- загальнонаціональному;
- галузевому;

- регіональному.

У цілому вкладення капіталу в нематеріальні активи належить до неліквідних, тобто їх реалізованість нижче реалізованості оборотних активів. Тому при необґрунтованому збільшенні нематеріальних активів у майні підприємства структура балансу погіршується. Знижуються показники ліквідності, знижується фондодідача позаоборотних активів і сповільнюється оборот усього капіталу підприємства.

Зростання нематеріальних активів неминуче призводить до зменшення величини власного оборотного капіталу. У результаті погіршуються показники забезпеченості підприємства оборотними коштами. Фінансові потреби покриваються за рахунок позикових і додатково притягнутих джерел, що створює фінансову напругу й викликає труднощі у фінансуванні поточної операційної діяльності підприємства.

Кінцевий ефект від використання нематеріальних активів виражається в:

- загальних результатах господарської діяльності;
- зниженні витрат на виробництво;
- збільшенні обсягів збуту продукції;
- збільшенні прибутку;
- підвищенні платоспроможності;
- підвищенні стабільності фінансового стану.

Основним принципом управління динамікою нематеріальних активів є: у динаміці темпи зростання виторгу від реалізації продукції або прибутку повинні випереджати темпи зростання нематеріальних активів. Аналіз ефективності нематеріальних активів проводиться в табл. 6.2.

Таблиця 6.2.

Аналіз ефективності нематеріальних активів

№ п/п	Показник	На початок року	На кінець року	Темп зростання, %
1	Сума нематеріальних активів			
2	Виторг від реалізації продукції			
3	Прибуток від реалізації			
4	Прибутовість нематеріальних активів (п.3 / п.1)			

5	Фондовіддача нематеріальних активів (п.2 / п.1)			
6	Рентабельність продажів (п.3 / п.2)			

Структура, динаміка й фондовіддача **основних засобів** — фактори, що впливають на рівень рентабельності й фінансовий стан підприємств.

Методика аналізу ефективності вкладень підприємства в основні засоби, їхньої експлуатації й відтворення враховує такі положення:

- функціональна корисність основних засобів зберігається протягом ряду років; тому витрат з їхнього придбання й експлуатації розподілені в часі;
- момент фізичної заміни основних засобів не збігається з моментом їхнього вартісного заміщення, у результаті можуть виникнути втрати й збитки, що знижують фінансові результати діяльності підприємства;
- ефективність використання основних засобів оцінюється залежно від їхнього виду, характеру участі у виробничому процесі.

Аналіз основних засобів необхідно систематизувати в такий спосіб:

- порівняння даних звітного періоду з даними минулих періодів;
- порівняння даних звітного періоду із плановими або проектними показниками;
- порівняння звітних даних з галузевими показниками;
- порівняння показників ефективності використання основних засобів з показниками використання інших видів ресурсів і капіталу підприємства в цілому;
- факторне моделювання взаємозв'язків показників використання основних засобів.

Аналіз наявності, складу й структури основних засобів проводять в табл. 6.3.

Таблиця 6.3.

Аналіз наявності, складу й структури основних засобів

№ п/п	Показник	На початок року		На кінець року		Зміни		Зміна структури, %
		Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Пит. вага, %	
1	Первісна вартість							
2	Знос							
3	Коефіцієнт зношування							
4	Залишкова вартість							
5	Устаткування до установки							
6	Незавершені капітальні вкладення							
7	РАЗОМ Довгострокові активи							

Кінцева ефективність використання основних засобів характеризується показниками:

- фондвіддачі;
- фондоемності;
- рентабельності;
- відносної економії основних засобів;
- підвищення обсягу продукції;
- підвищення продуктивності праці;
- зниження собівартості продукції;
- збільшення терміну служби засобів праці.

Для забезпечення високих темпів виробництва продукції необхідно ефективно використовувати наявні основні фонди, тому застосовується ціла система показників, за допомогою яких ми можемо оцінити ефективність використання основних фондів.

Фондовіддача = Обсяг товарної продукції / Середньорічна вартість ОФ.

Фондомісткість = Середньорічна вартість ОФ / Обсяг товарної продукції або Фондомісткість = 1 / Фондовіддача.

Фондоозброєність = Середньорічна вартість ОФ / Чисельність працівників.

Фондорентабельність = Чистий прибуток / Середньорічна вартість ОФ.

Аналізуючи стан основних фондів, насамперед на підставі даних першого розділу активу бухгалтерського балансу, розраховують коефіцієнт зносу основних фондів і вивчають його динаміку за ряд років.

Коефіцієнт зносу ОФ = Знос ОФ на поч.(кін.) звітного періоду / Перв. вартість ОФ на поч.(кін.) звітного періоду.

Як допоміжні можна застосовувати коефіцієнти вибуття, оновлення, придатності основних фондів.

Коефіцієнт оновлення показує інтенсивність оновлення і визначається відношенням вартості основних засобів, які надійшли за аналізований період, до їхньої загальної вартості на кінець року.

Коефіцієнт вибуття відображає ступінь інтенсивності вибуття основних засобів з виробництва і визначається як відношення вартості основних засобів, які вибули за певний період, до її вартості на початок періоду.

Фондовіддача — узагальнюючий показник використання основних засобів. На величину й динаміку фондівддачі впливають багато факторів, що залежать і не залежать від підприємства. Для виявлення невикористаних резервів необхідно знати основні напрямки факторного аналізу фондівддачі.

Найпростіший — двофакторна модель аналізу:

$$Фв = \frac{Ф^a}{Ф} \cdot \frac{П}{Ф^a},$$

де $Фв$ — фондівддача;
 $Ф$ — сума основних засобів;
 $Ф^a$ — активна частина основних засобів;
 $П$ — обсяг продукції.

Для того, щоб розкрити вплив на фондівддачу всіх факторів, необхідно використати в аналізі більш повну модель:

$$Фв = \frac{Ф^a}{Ф} \cdot \frac{Ф^{маш}}{Ф^a} \cdot \frac{T^{зм}}{K \cdot I} \cdot \frac{I}{C} \cdot \frac{T^{год}}{T^{зм}} \cdot \frac{П}{T^{год}},$$

де $Ф^{маш}$ — вартість установлених машин й устаткування;

$T^{зм}$ — кількість відпрацьованих станко-змін;

C — середня вартість одиниці встаткування;

K — кількість одиниць діючого встаткування;

I — тривалість звітного періоду, у днях;

$T^{год}$ — кількість відпрацьованих станко-годин.

Дана формула дозволяє визначити вплив на динаміку фондвіддачі таких факторів:

частки активної частини основних засобів у загальній їхній вартості (Φ^a/Φ);

частки машин й устаткування у вартостях активних основних коштів ($\Phi^{маш}/\Phi^a$);

коефіцієнта змінності роботи устаткування ($T^{зм}/K \cdot I$);

середньої вартості одиниці устаткування (C);

тривалості станко-зміни ($T^{год}/T^{зм}$);

вироблення продукції за одну станко-годину роботи устаткування ($\Pi/T^{год}$);

тривалість звітного періоду в днях (I).

6.3. Аналіз короткострокових активів.

Від раціонального розміщення та ефективності використання оборотних активів фінансовий стан підприємства залежить найбільше.

Структурні зрушення, прискорення оборотності, загальна динаміка не тільки визначають фінансову стійкість і платоспроможність підприємства, а й можливості стійкого економічного зростання. Для добре і стабільно працюючого підприємства характерною є стійка структура поточних активів.

Причини і наслідки зміни структури за окремими елементами оборотних активів різні. Аналізуючи наявність, склад і структуру запасів, враховують те, що вони повинні бути оптимальними. Для досягнення цієї оптимальності треба зробити обґрунтовані розрахунки потреби у запасах, налагодити стабільні договірні зв'язки з партнерами, які успішно виконують свої договірні зобов'язання, забезпечити належну організацію виробничого процесу тощо.

Надлишок чи нестача запасів є причиною поганого фінансового стану. Причини їх утворення вивчають при внутрішньому аналізі в розрізі формування і використання: виробничих запасів (сировини, матеріалів і т.д.); незавершеного виробництва, готової продукції та

1	Виробничі запаси							
2	Незавершене виробництво							
3	Готова продукція							
4	Товари відвантажені							
5	Товари							
6	РАЗОМ матеріальні активи							
7	Кошти							
8	Цінні папери							
9	РАЗОМ Кошти + цінні папери							
10	Дебіторська заборгованість							
11	Оборотний капітал							

Щоб забезпечити безперебійний виробничий процес і реалізацію продукції, виробничі запаси повинні бути оптимальними. Найважливішими умовами їхнього досягнення є:

- обґрунтовані розрахунки потреби;
- установлення постійних договірних відносин з постачальниками;
- виконання зобов'язань постачальниками.

Частою причиною непередбачуваних коливань фактичних запасів є невиконання постачальниками своїх зобов'язань. Однак такими причинами можуть бути недоліки в організації виробництва:

- неритмічність випуску продукції;
- невиконання плану освоєння нових її видів;
- зміна асортиментів продукції;
- недоліки в організації її збуту;
- недоліки планування й обліку й ін.

Узагальнюючими показниками ефективності використання матеріальних ресурсів є:

- матеріаловіддача;
- матеріаломісткість.

Матеріаловіддача (Мв) визначається відношенням вартості продукції до суми матеріальних витрат. Цей показник характеризує віддачу матеріалів, а саме — вихід продукції з кожної гривні спожитих матеріальних ресурсів (сировини, палива, електроенергії):

$$Mв = \frac{ВП}{МВ},$$

де ВП — обсяг промислової продукції;

МВ — матеріальні витрати.

Матеріаломісткість (Мм) визначається відношенням суми матеріальних витрат до вартості виробленої продукції і показує, скільки матеріальних витрат припадає на кожну гривню випущеної продукції:

$$Mм = \frac{МВ}{ВП}.$$

Велика увага при аналізі поточних активів приділяється **дебіторській заборгованості**.

Рівень дебіторської заборгованості визначається багатьма факторами:

- вид продукції;
- місткість ринку;
- ступінь насиченості ринку даною продукцією;
- прийнята на підприємстві схема розрахунків та ін.

Основними видами розрахунків є продаж у кредит. Безготівкові розрахунки виконуються за допомогою:

- а) платіжних доручень — доручення господарюючого суб'єкта своєму банку про перерахування зазначеної суми іншому господарюючому суб'єктові;
- б) платіжних вимог — вимога продавця до покупця оплатити поставлені йому за договором товари;
- в) акредитивів — доручення банку постачальника, зроблене покупцем через свій банк, про сплату рахунків постачальника негайно після одержання документів про відвантаження продукції;
- г) рахункових чеків — документ, що містить вказівку чекодавця банку про виплату зазначеної суми, пред'явникові чека.

Аналіз дебіторської заборгованості проводять за даними II розділу активу балансу. Складається аналітична таблиця 6.5.

Таблиця 6.5.

Аналіз структури, складу й динаміки дебіторської заборгованості

№ п/п	Найменування	На початок періоду		На кінець періоду		Зміни (+/-)	
		Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Пит. вага, %	Сума, тис. грн	Пит. вага, %
1	З покупцями й замовниками						
2	По виданих авансах						
3	По претензіях						
4	По позабюджетних платежах						
5	З бюджетом						
6	По соціальному страхуванню						
7	По оплаті праці						
8	З підзвітними особами						
9	З іншими дебіторами						
10	З дочірніми підприємствами						
11	РАЗОМ						

Аналіз дебіторської заборгованості має особливе значення в період інфляції, коли іммобілізація власних оборотних коштів стає особливо не вигідною.

Після загального ознайомлення зі складом і структурою дебіторської заборгованості необхідно дати наступну її оцінку:

- реальної її вартості, тому що не вся вона може бути стягнена;
- впливу на фінансові результати підприємства.

Важливим є вивчення показників якості й ліквідності дебіторської заборгованості. Під якістю дебіторської заборгованості розуміється ймовірність одержання цієї заборгованості в повній сумі. Показником цієї ймовірності є строк утворення заборгованості, а також питома вага простроченої. Досвід показує, що чим більший строк дебіторської заборгованості, тим нижча ймовірність її одержання.

Показник ліквідності дебіторської заборгованості характеризує швидкість, з якою вона буде перетворена в кошти, тобто це теж оборотність.

Для оцінки оборотності дебіторської заборгованості використовують наступні показники:

1) **Оборотність дебіторської заборгованості:**

$$O_{\partial z} = \frac{BP}{DЗc},$$

де BP — виручка від реалізації (отримана на умовах наступної оплати);

DЗ_c — середня дебіторська заборгованість.

2) **Період погашення дебіторської заборгованості:**

$$Пп.\partial z = \frac{T \cdot DЗc}{BP},$$

де T — тривалість аналізованого періоду, днів.

3) **Частка дебіторської заборгованості:**

$$Ч_{\partial z} = \frac{DЗ}{A_n} \cdot 100\%,$$

де DЗ — дебіторська заборгованість;

A_n — поточні активи.

4) **Частка сумнівної заборгованості в складі дебіторської заборгованості:**

$$Ч_{c.\partial z} = \frac{DЗ_n}{DЗ} \cdot 100\%,$$

де DЗ_n — дебіторська заборгованість.

Контрольні запитання:

1. Що таке активи підприємства і як їх класифікують?
2. Завдання аналізу активів підприємства.
3. Яку роль відіграють запаси виробничих ресурсів і як їх проаналізувати?
4. Як оцінити довгострокові активи підприємства (нематеріальні активи, основні засоби)?
5. Як здійснюється аналіз оборотних активів підприємства?

ТЕМА 7. АНАЛІЗ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ

7.1. Значення, завдання й інформаційне забезпечення аналізу власного капіталу.

7.2. Аналіз джерел формування власного капіталу і його структури.

7.3. Факторний аналіз темпів зростання власного капіталу підприємства.

7.1. Значення, завдання й інформаційне забезпечення аналізу власного капіталу.

Результати в будь-якій сфері бізнесу залежать від наявності й ефективності використання фінансових ресурсів, що прирівнюються до „кровоносної системи”, яка забезпечує життєдіяльність підприємства.

У зв'язку з цим на сучасному етапі істотно зростає пріоритетність і роль аналізу фінансової діяльності, основним змістом якого є комплексне системне дослідження механізму формування, розміщення і використання капіталу з метою забезпечення фінансової стабільності і фінансової безпеки підприємства.

Керівництво підприємства має чітко уявляти, за рахунок яких джерел ресурсів воно буде здійснювати свою діяльність і в які сфери діяльності буде вкладати капітал.

Від того, який капітал є в розпорядженні суб'єкта господарювання, наскільки оптимальна його структура і наскільки доцільно він трансформується в основні й оборотні фонди, залежать фінансове благополуччя підприємства і результати його діяльності. Тому аналіз капіталу має винятково важливе значення.

У процесі аналізу необхідно:

- вивчити склад, структуру і динаміку джерел формування капіталу підприємства;
- установити фактори зміни їхньої величини;
- оцінити зміни, що відбулися, у пасиві балансу з погляду підвищення рівня фінансової стабільності підприємства;
- обґрунтувати оптимальний варіант співвідношення власного і позикового капіталу.

Основними джерелами інформації для аналізу формування і розміщення капіталу підприємства є Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до фінансової звітності, інші форми звітності, дані первинного й аналітичного бухгалтерського обліку, що розшифровують і деталізують окремі статті балансу.

7.2. Аналіз джерел формування власного капіталу і його структури.

Капітал — це засоби, які є в розпорядженні суб'єкта господарювання для здійснення діяльності з метою одержання прибутку. Формується капітал підприємства як за рахунок власних (внутрішніх), так і за рахунок позичкових (зовнішніх) джерел. Основним джерелом фінансування є власний капітал. До його складу входять статутний капітал, накопичений капітал (резервний і додатковий капітали, нерозподілений прибуток).

Власний капітал — це власні джерела фінансування підприємства без зазначеного терміну повернення, які внесені засновниками підприємства, накопичені впродовж періоду його існування за рахунок реінвестованого прибутку та отримані в дарунок.

Власний капітал поділяється на: статутний, пайовий, додатковий, резервний, неоплачений, вилучений капітал і нерозподілений прибуток (непокритий збиток). Його класифікують за джерелами утворення (внутрішні і зовнішні), за формами існування (інвестований, дарчий, нерозподілений) та за рівнем відповідальності (реєстрований та нереєстрований).

Статутний капітал — це сума засобів засновників для забезпечення статутної діяльності. На державних підприємствах — це вартість майна, закріпленого державою за підприємством на правах повного господарського ведення; на акціонерних підприємствах — номінальна вартість акцій; для товариств з обмеженою відповідальністю — сума, що є часткою власників; для орендного підприємства — сума внесків його працівників і т. д.

Статутний капітал формується у процесі первісного інвестування засобів. Внески засновників у статутний капітал можуть бути у вигляді коштів, у майновій формі та у формі нематеріальних активів. Величина статутного капіталу оголошується при реєстрації

підприємства, і при коригуванні його величини потрібно провести переереєстрацію установчих документів.

Додатковий капітал як джерело засобів підприємства утворюється в результаті переоцінки майна або продажу акцій за ціною, вищою від їхньої номінальної вартості.

Резервний капітал створюється згідно із законодавством або відповідно до установчих документів за рахунок чистого прибутку підприємства. Він виступає як страховий фонд для відшкодування можливих збитків і забезпечення захисту інтересів третіх осіб у разі недостатності прибутку для викупу акцій, погашення облігацій, виплати процентів за ними і т. д. За його величиною судять про запас фінансової міцності підприємства. Відсутність або недостатню його величину розглядають як фактор додаткового ризику вкладення капіталу в підприємство.

Нерозподілений прибуток (непокритий збиток) відображають балансі накопичувальним підсумком з початку функціонування підприємства. Показує, на скільки збільшилась величина власного капіталу підприємства за рахунок результатів його діяльності.

Основним джерелом поповнення власного капіталу є прибуток підприємства. Якщо підприємство збиткове, то власний капітал зменшується на суму збитків. Значну частку в складі внутрішніх джерел становлять амортизаційні відрахування від використовуваних власних основних коштів і нематеріальних активів. Вони не збільшують суму власного капіталу, а є засобом його реінвестування. До інших форм власного капіталу належать прибутки від здавання в оренду майна, розрахунки із засновниками і т. ін. Вони не відіграють помітної ролі у формуванні власного капіталу підприємства.

Основну частку в складі зовнішніх джерел формування власного капіталу утворює додаткова емісія акцій. Державним підприємствам може надати безоплатну фінансову допомогу держава. До числа інших зовнішніх джерел належать матеріальні і нематеріальні активи, які передають підприємству безоплатно фізичні і юридичні особи в порядку добродійності.

На реальну величину власного капіталу впливає також заборгованість засновників за внесками у статутний капітал і вартість акцій, викуплених в акціонерів, з метою їх наступного перепродажу або анулювання. Тому ці статті віднімаються з його суми.

Аналізуючи структуру капіталу, необхідно враховувати особовості кожної його складової.

Власний капітал характеризується простотою залучення, забезпеченням більш стабільного фінансового стану і зниженням ризику банкрутства.

Необхідність у власному капіталі зумовлена вимогами самофінансування підприємств. Він є основою їхньої самостійності і незалежності. Особливість власного капіталу полягає в тому, що він інвестується на довгостроковій основі і піддається найбільшому ризику. Чим вища його частка в загальній сумі капіталу і менша частка позикових коштів, тим вищий буфер, що захищає кредиторів від збитків, а отже, менший ризик втрат.

Однак потрібно враховувати, що власний капітал обмежений у розмірах. Крім того, фінансування діяльності підприємства тільки за рахунок власних коштів не завжди вигідне для нього, особливо в тому разі, коли виробництво має сезонний характер. Тоді в окремі періоди будуть накопичуватися великі кошти на рахунках у банку, а в інші їх буде бракувати. Слід також мати на увазі, що якщо ціни на фінансові ресурси невисокі, а підприємство може забезпечити вищий рівень віддачі на вкладений капітал, ніж платить за кредитні ресурси, то, залучаючи позичкові кошти, воно може контролювати більші грошові потоки, розширити масштаби своєї діяльності, підвищити рентабельність власного (акціонерного) капіталу. Як правило, підприємства беруть кредит, щоб підсилити свої ринкові позиції.

Від того, наскільки оптимальне співвідношення власного і позикового капіталу, багато в чому залежить фінансове становище підприємства (табл. 7.1).

Таблиця 7.1.

Аналіз динаміки і структури джерел капіталу

№ п/п	Джерело капіталу	Наявність засобів, тис. грн			Структура засобів, %		
		на початок періоду	на кінець періоду	зміна (+/-)	на початок періоду	на кінець періоду	зміна (+/-)
1	Власний капітал (р. 380, 430, 630)						
2	Позиковий капітал (р. 480, 620)						
3	Усього				100,0	100,0	—

У процесі наступного аналізу необхідно детальніше вивчити склад власного і позикового капіталу, з'ясувати причини зміни окремих його складових і дати оцінку цих змін за звітний період. Аналізуючи власний капітал, треба дати характеристику зміни його обсягу, структури, динаміки та відповідності до зміни прибутку (табл. 7.2).

Таблиця 7.2.

Оцінка власного капіталу підприємства

№ п/п	Показники	На початок року		На кінець року		Зміна за рік	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
1	Статутний капітал						
2	Пайовий капітал						
3	Додатковий вкладений капітал						
4	Інший додатковий капітал						
5	Резервний капітал						
6	Нерозподілений прибуток						
7	Неоплачений капітал						
8	Вилучений капітал						
9	Всього						

Зміни в розмірі і структурі власного капіталу відображають за допомогою аналітичної табл. 7.3.

Таблиця 7.3.

Динаміка структури власного капіталу

№ п/п	Джерело капіталу	Наявність засобів, тис. грн			Структура засобів, %		
		на початок періоду	на кінець періоду	зміна (+/-)	на початок періоду	на кінець періоду	зміна (+/-)
1	Статутний капітал						
2	Додатковий капітал						
3	Резервний капітал						
4	Нерозподілений прибуток						
5	Усього реальної величини власного капіталу						
6	Забезпечення виплат персоналу						
7	Цільове фінансування						

8	Доходи майбутніх періодів						
9	Усього				100,0	100,0	—

Фактори зміни власного капіталу неважко встановити заданими звіту ф. №4 „Звіт про власний капітал” і за даними аналітичного бухгалтерського обліку, що відображають рух статутного, резервного і додаткового капіталу, неоплаченого і вилученого капіталу, нерозподіленого прибутку і т. ін. (табл. 7.4).

Таблиця 7.4.

Рух фондів та інших засобів, тис. грн.

Стаття	Статутний капітал	Додатковий вкладений капітал	Інший додатковий капітал	Резервний капітал	Нерозподілений прибуток	Неоплачений капітал	Разом
Залишок на початок року							
Коригування: Зміна облікової політики							
Виправлення помилок							
Інші зміни							
Скоригований залишок на початок року							
Переоцінка активів: Дооцінка основних засобів							
Уцінка основних засобів							
Дооцінка незавершеного будівництва							
Уцінка незавершеного будівництва							
Дооцінка							

нематеріальних активів							
Уцінка нематеріальних активів							
Чистий прибуток (збиток) за звітний період							
Розподіл прибутку: Виплати власникам (дивіденди)							
Спрямування прибутку до статутного капіталу							
Відрахування до Резервного капіталу							
Внески учасників: Внески до капіталу							
Погашення заборгованості з капіталу							
Вилучення капіталу: Вкуп акцій (часток)							
Перепродаж викуплених акцій (часток)							
Анулювання викуплених акцій (часток)							
Вилучення частки в капіталі							
Зменшення номінальної							

вартості акцій							
Інші зміни в капіталі: Списання невідшкодованих збитків							
Безкоштовно отримані активи							
Разом змін в капіталі							
Залишок на кінець року							

Зміни у складі власного капіталу можуть бути з причин:

- внесків учасників;
- переоцінки активів;
- вилучення та інших змін у капіталі.

Перш ніж оцінити зміни суми і частки власного капіталу в загальній валюті балансу, треба з'ясувати, за рахунок яких складових частин сталися ці зміни. Очевидно, що приріст власного капіталу за рахунок реінвестування прибутку і за рахунок переоцінки основних засобів буде розглядатися по-різному при оцінюванні спроможності підприємства до самофінансування і нарощування власного капіталу.

Важливим в оцінках власного капіталу є зміна обсягу та співвідношення основного й оборотного капіталу. Власний основний капітал визначається як сума необоротних активів без величини довгострокового залученого капіталу, який використовують на фінансування необоротних активів. Сума власного оборотного капіталу визначається як різниця всього власного капіталу і суми власного основного капіталу або як сума оборотних активів без величини поточних зобов'язань підприємства і без суми довгострокового залучення капіталу, який використовують на фінансування оборотних активів.

Підвищення частки власного оборотного капіталу є свідченням покращення фінансового стану, оскільки зростає фінансова стійкість підприємства. Чим більша частка власного оборотного капіталу у загальній сумі власного капіталу, тим більша його мобільність, оскільки зростає величина високоліквідного капіталу.

7.3. Факторний аналіз темпів зростання власного капіталу підприємства.

Капіталізація (реінвестування) прибутку сприяє підвищенню фінансової стабільності, зниженню собівартості капіталу, тому що за залучення альтернативних джерел фінансування потрібно платити досить високі проценти.

Темпи зростання власного капіталу (відношення суми реінвестованого прибутку звітного періоду до власного капіталу) залежать від таких **факторів**:

- рентабельності обороту ($P_{об}$) — відношення чистого прибутку до виручки;
- оборотності капіталу ($K_{об}$) — відношення виручки до середньорічної суми капіталу;
- мультиплікатора капіталу (МК), що характеризує фінансову активність підприємства із залучення позичкових коштів (відношення середньорічної суми активів балансу до середньорічної суми власного капіталу);
- частки відрахувань чистого прибутку на розвиток виробництва ($\mathcal{C}_{КП}$) (відношення реінвестованого прибутку до суми чистого прибутку).

Для розрахунку впливу цих факторів на зміну темпів зростання власного капіталу можна використати модель:

$$T\uparrow BK = \frac{\Pi_{\kappa}}{BK} = \frac{\mathcal{CП}}{BP} \cdot \frac{BP}{K} \cdot \frac{K}{BK} \cdot \frac{\Pi_{\kappa}}{\mathcal{CП}} = P_{об} \cdot K_{об} \cdot МК \cdot \mathcal{C}_{КП},$$

де $T\uparrow BK$ — темп приросту власного капіталу;

Π_{κ} — сума капіталізованого прибутку;

BK — власний капітал;

$\mathcal{CП}$ — чистий прибуток;

BP — виручка від реалізації продукції;

K — загальна сума капіталу.

Два перших фактори відображають дію тактичної, а два останніх — стратегічної фінансової політики. Правильно обрана цінова політика, розширення ринків збуту приводять до збільшення обсягу продажів і прибутку підприємства, до підвищення рівня рентабельності продажів і швидкості обороту капіталу. Разом з цим,

нерациональна інвестиційна політика може знизити позитивний результат перших двох факторів.

Розрахунок впливу цих факторів можна виконати одним із способів детермінованого факторного аналізу, використовуючи дані табл. 7.5.

Таблиця 7.5.

Дані для факторного аналізу темпів зростання власного капіталу

№ п/п	Показник	Базовий рік	Звітний рік
1	Капіталізований прибуток, тис. грн.		
2	Чистий прибуток, тис. грн		
3	Виручка від усіх видів реалізації (без ПДВ), тис. грн.		
4	Середньорічна сума капіталу, тис. грн.		
5	У тому числі власного капіталу, тис. грн.		
6	Темп приросту власного капіталу за рахунок капіталізації прибутку ($T\uparrow BK$), %		
7	Рентабельність обороту ($P_{об}$), % (п.2 / п.3 · 100)		
8	Оборотність капіталу ($K_{об}$) (п.3 / п.4)		
9	Мультиплікатор капіталу (MK) (п.4 / п.5)		
10	Частка капіталізованого прибутку в загальній сумі чистого прибутку ($Ч_{кп}$) (п.1 / п.2)		

Розрахунок здійснюється методом ланцюгової підстановки:

$$T\uparrow BK_{Баз.рік} = P_{об\ Баз.рік} \cdot K_{об\ Баз.рік} \cdot MK_{Баз.рік} \cdot Ч_{кп\ Баз.рік}, \%$$

$$T\uparrow BK_{ум.1} = P_{об\ Зв.рік} \cdot K_{об\ Баз.рік} \cdot MK_{Баз.рік} \cdot Ч_{кп\ Баз.рік}, \%$$

$$T\uparrow BK_{ум.2} = P_{об\ Зв.рік} \cdot K_{об\ Зв.рік} \cdot MK_{Баз.рік} \cdot Ч_{кп\ Баз.рік}, \%$$

$$T\uparrow BK_{ум.3} = P_{об\ Зв.рік} \cdot K_{об\ Зв.рік} \cdot MK_{Зв.рік} \cdot Ч_{кп\ Баз.рік}, \%$$

$$T\uparrow BK_{Зв.рік} = P_{об\ Зв.рік} \cdot K_{об\ Зв.рік} \cdot MK_{Зв.рік} \cdot Ч_{кп\ Зв.рік}, \%$$

Загальна зміна темпів зростання власного капіталу становить:

$$T\uparrow BK_{Зв.рік} - T\uparrow BK_{Баз.рік},$$

у тому числі за рахунок зміни:

- рентабельності обороту: $T\uparrow BK_{ум.1} - T\uparrow BK_{Баз.рік}$;
- оборотності капіталу: $T\uparrow BK_{ум.2} - T\uparrow BK_{ум.1}$;
- мультиплікатора капіталу: $T\uparrow BK_{ум.3} - T\uparrow BK_{ум.2}$;
- частки капіталізованого прибутку
- в загальній сумі чистого прибутку: $T\uparrow BK_{Зв.рік} - T\uparrow BK_{ум.3}$;

Для оцінювання структури формування капіталу підприємства розраховують також коефіцієнт самофінансування — відношення

суми самофінансованого доходу (капіталізований прибуток + амортизація) до загальної суми внутрішніх і зовнішніх джерел фінансових доходів.

Цей коефіцієнт можна розрахувати також за відношенням самофінансованого доходу до доданої вартості. Він показує ступінь самофінансування діяльності підприємства стосовно створеного багатства. Можна визначити також, скільки самофінансованого доходу припадає на одного працівника підприємства. Такі показники в західних країнах розглядають як одні з кращих критеріїв визначення ліквідності і фінансової незалежності компанії.

Контрольні запитання:

1. Розкрийте роль і завдання аналізу формування власного капіталу підприємства.
2. Назвіть основні джерела інформації, що використовуються для аналізу власного капіталу.
3. Назвіть основні джерела формування капіталу і коротко охарактеризуйте їх.
4. Викладіть методику аналізу власного капіталу підприємства.
5. Які фактори впливають на темпи зростання власного капіталу?